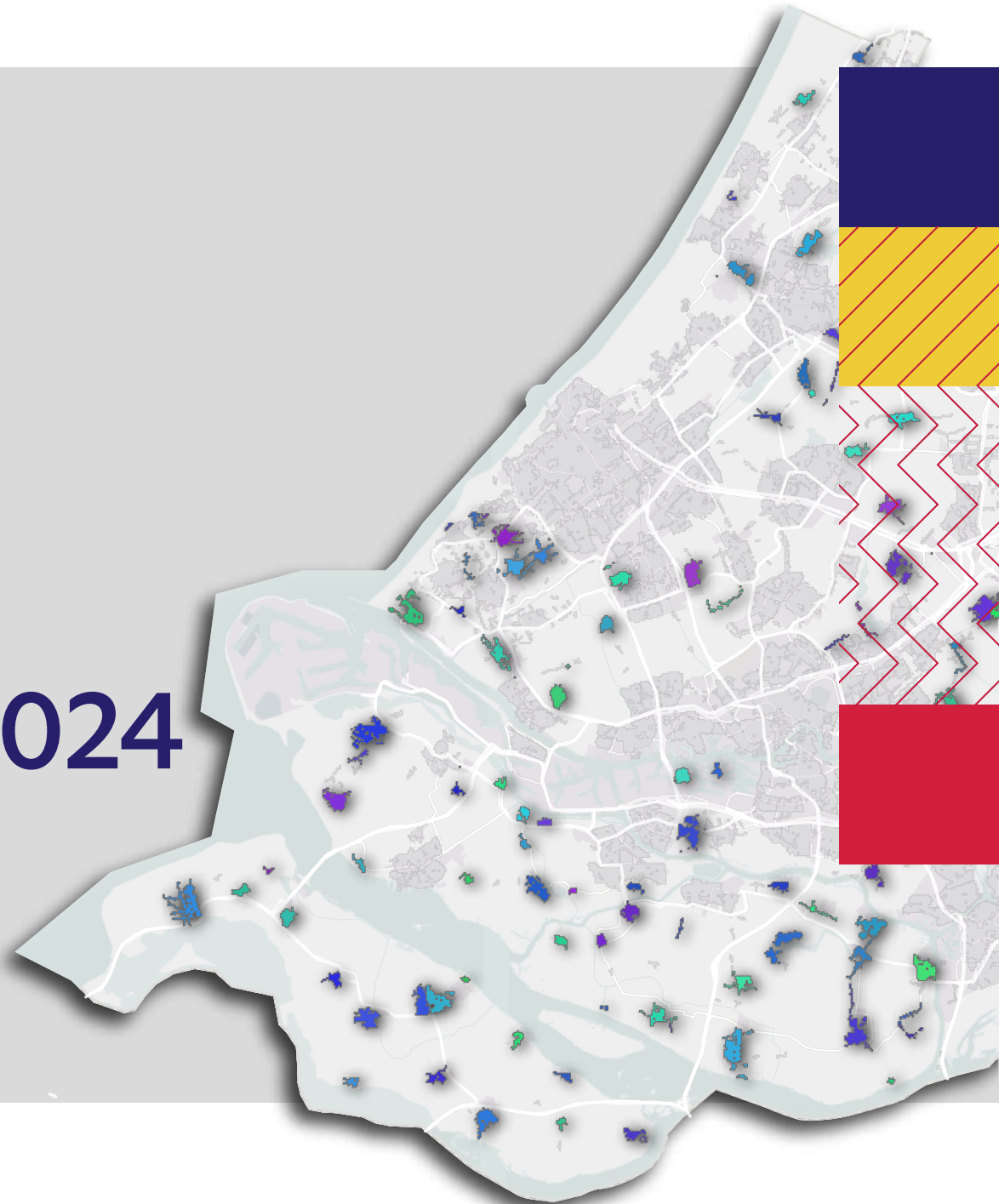

Vitaliteit en leefbaarheid van kernen in Zuid-Holland 2024

een data-based verkenning

November 2024

Krachtig Zuid-Holland

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
Hoofdstuk 1 Inleiding	6
Hoofdstuk 2 Kernen in Zuid-Holland	10
Hoofdstuk 3 Zelfstandige vitaliteit	13
Hoofdstuk 4 Verbonden vitaliteit	21
Hoofdstuk 5 Leefbaarheid	28
Hoofdstuk 6 Ontwikkelingen 2018-2023	34
Hoofdstuk 7 Lessen voor Zuid-Holland	41
Literatuurlijst	44

Samenvatting

Aanleiding en doel

In 2018 is het onderzoek 'Vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland: een data-based verkenning' uitgevoerd. Dit onderzoek gaf een ruimtelijk beeld van de leefbaarheid en vitaliteit in kernen die verspreid zijn over de provincie. In 2018 kwam uit het onderzoek dat het over het algemeen goed gaat met de leefbaarheid en vitaliteit in Zuid-Holland, maar dat er verschillen zijn tussen gebieden.

In het coalitieakkoord 'Krachtig Zuid-Holland' (2023-2027) is genoemd dat behoud van voorzieningen en leefbaarheid een uitdaging vormen voor het landelijk gebied. Met de wens om de leefbaarheid en vitaliteit in de provincie op peil te houden is er behoefte aan actuele informatie over de leefbaarheid en vitaliteit van kernen. Daarom is het onderzoek opnieuw uitgevoerd. Nieuw is dat de ontwikkeling van de leefbaarheid en vitaliteit in de tijd inzichtelijk is gemaakt.

De verkenning biedt een hulpmiddel voor de uitwerking van ruimtelijk beleid dat is gericht op het behoud of de versterking van vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland.

Algemene opzet van het onderzoek

De verkenning richt zich op vitaliteit in economische en demografische zin en op leefbaarheid in de kleine kernen. Onder vitaliteit verstaan we de aanwezigheid en bereikbaarheid van werkgelegenheid en voorzieningen, en de aanwezigheid van bewoners die draagvlak vormen voor die aanwezigheid. Er wordt onderscheid gemaakt tussen zelfstandige vitaliteit en verbonden vitaliteit. Bij het eerste gaat het om wat de kern zelf te bieden heeft, bij het tweede om de bereikbaarheid als deel van het netwerk. Leefbaarheid is een breder begrip, waarin ook de kwaliteit van de woonomgeving als verblijfsplek aandacht krijgt.

Het onderzoek laat een vergelijking in de tijd zien. De resultaten van het onderzoeksjaar 2023 zijn vergeleken met het jaar 2018. Op deze manier worden trends in de vitaliteit en leefbaarheid van kernen zichtbaar. Het onderzoek is data-based, wat wil zeggen dat het op cijfers is gebaseerd. Voor elk van de drie thema's zijn gegevens verzameld, waaruit voor elke kleine kern een score volgt. Onder een kleine kern wordt in dit onderzoek verstaan: een aaneengesloten woongebied met 250 tot 10.000 inwoners.

Zelfstandige vitaliteit en voorzieningen

Bij zelfstandige vitaliteit gaat het om de vitaliteit van de kern zelf, dus los van zijn omgeving. Als indicatoren zijn gehanteerd: de aanwezigheid van voorzieningen en arbeidsplaatsen per inwoner en de leeftijdsopbouw. Bij voorzieningen is een onderscheid gemaakt tussen 'lokale' en 'bovenlokale' voorzieningen. Onder lokale voorzieningen vallen bijvoorbeeld een supermarkt, huisarts en basisschool en bij bovenlokale voorzieningen gaat het bijvoorbeeld om een ziekenhuis, theater en hoger onderwijs. Daaruit komt naar voren:

- De kernen in Zuid-Holland hebben vergeleken met andere provincies in Nederland (en Europa) over het algemeen een goede zelfstandige vitaliteit. Er bestaan wel regionale verschillen.
- Het voorzieningenniveau is sterk afhankelijk van de grootte van de kern, maar ook van de ligging in het netwerk. Over het algemeen geldt: des te groter de kern, des te meer voorzieningensoorten in kernen aanwezig zijn.
- Kernen die dichtbij elkaar of dichtbij grote steden liggen laten soms een afwijkend beeld zien, doordat inwoners ook in nabijgelegen kernen van lokale voorzieningen gebruik maken.
- Kernen die op grotere afstand liggen van de grote steden hebben vaker een centrumfunctie. Deze centrumfunctie is afhankelijk van de relatieve grootte ten opzichte van kernen in de directe omgeving. Dit is te zien op Goeree-Overflakkee. De kernen hebben hier een betere zelfstandige vitaliteit dan op basis van de grootte van de

kernen verwacht wordt. De verbonden vitaliteit is hier vaak minder goed.

De zelfstandige vitaliteit is stabiel, maar het voorzieningenniveau als onderdeel daarvan neemt licht af. Deze afname is er ook in kernen waar het inwonertal toeneemt. Deze afname hangt naar verwachting samen met schaalvergroting, vergroting van (auto)mobiliteit, internetwinkelen en huishoudensverduunning.

Verbonden vitaliteit

Voorzieningen en werk zijn niet in elke kern in dezelfde mate aanwezig. Vaak maken inwoners ook gebruik van voorzieningen en arbeidsplaatsen in nabijgelegen kernen, doordat de bereikbaarheid in Zuid-Holland goed is en reisafstanden klein zijn. Voor het in beeld brengen van de verbonden vitaliteit is gekeken naar reistijden met verschillende modaliteiten: de fiets, auto en het openbaar vervoer. Hieruit blijkt:

- De verbonden vitaliteit in Zuid-Holland is goed, maar er bestaan verschillen: geografisch en per vervoersmiddel.
- De verbonden vitaliteit van kernen rondom de grote steden is goed. De eilanden en waarden (zuiden en oosten van Zuid-Holland) hebben een wat mindere verbonden vitaliteit.
- De bereikbaarheid per auto en fiets is vaak goed, maar voor het openbaar vervoer is dit afhankelijk van de ligging van de kern: de bereikbaarheid met

het openbaar vervoer is beter dichtbij de (grote) steden.

- De verbonden vitaliteit in Zuid-Holland laat door de tijd een stabiel beeld zien.

Leefbaarheid

Het begrip leefbaarheid gaat over de aantrekkelijkheid en geschiktheid om ergens te leven.

Leefbaarheid is een ruimer begrip dan vitaliteit. Naast voorzieningen en werkgelegenheid spelen ook andere factoren een rol. Daarbij gaat het om woningkwaliteit, omgevingskwaliteit, sociale samenhang en veiligheid. Voor de leefbaarheid in Zuid-Holland geldt:

- De leefbaarheid van kleine kernen is over het algemeen goed. De lagere score voor het voorzieningenaanbod wordt ruim gecompenseerd door de goede veiligheid, sociale samenhang, en de kwaliteit van de woningen.
- Er zijn kleine regionale verschillen. Hier komt de hogere bereikbaarheid van voorzieningen rondom de steden weer naar voren. Daarnaast wordt de fysieke leefomgeving langs de kust en duinen gewaardeerd.
- De leefbaarheid is stabiel. Wel zijn er veranderingen op onderdelen, zoals een kleine verbetering van de fysieke omgeving en woningvoorraad en een kleine verslechtering van de sociale samenhang.

Naast deze bevindingen op de drie thema's spelen er nog enkele algemene trends die de aandacht verdienen:

- In Zuid-Holland is sprake van bevolkingsgroei, ook in het landelijk gebied van de provincie. Dat betekent niet dat elke kern groeit. Op lokaal schaalniveau komt ook een afname van de bevolking voor, waarschijnlijk door huishoudensverduunning. Ook landelijke ontwikkelingen zoals vergrijzing zijn zichtbaar in de kleine kernen.
- Daarnaast heeft een toename aan digitaal verkeer waarschijnlijk invloed op het leven in de kleine kernen door de toegenomen mogelijkheden om online te winkelen en werken. Draagvlak van voorzieningen neemt daardoor af.

De grote lijnen en de conclusies komen overeen met het onderzoek uit 2018. Dit laat zien dat de resultaten van dit onderzoek en het onderzoek uit 2018 robuust zijn.

Aanbevelingen

Dit onderzoek biedt goede inzichten op provinciaal schaalniveau over de vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland. Zichtbaar is in welke mate vitaliteit en leefbaarheid onder druk staat in de kernen en ook waar dat het geval is. Op kernniveau zijn de resultaten indicatief. Door de resultaten op kernniveau in het Zuid-Hollandse geheel te plaatsen kunnen trends worden onderscheiden.

In de resultaten van dit onderzoek is op het gebied van zelfstandige vitaliteit te zien dat grote kernen het beter doen dan kleine, omdat hier meer voorzieningen aanwezig zijn. In kernen met meer dan 2.000 inwoners blijkt dat vaak alle onderzochte lokale voorzieningen aanwezig zijn. Uit het onderzoek blijkt geen samenhang tussen bevolkingsgroei en het behoud van voorzieningen. De trends van schaalvergroting, de toename van automobilititeit en internetwinkelen hebben waarschijnlijk een groter effect op het voorzieningenpeil dan een verandering van het inwoneraantal. Daarom moet voorzichtig worden omgesprongen met een focus op het bouwen van woningen voor een groter draagvlak voor voorzieningen. Daarbij moet ook rekening worden gehouden met het voortzetten van de trends van huishoudensverdunning en vergrijzing, ook na de bouw van nieuwe woningen.

Waar bij zelfstandige vitaliteit een afname van het voorzieningenniveau is te zien, is deze afname bij verbonden vitaliteit niet zichtbaar. Dit duidt erop dat het verbeteren van vervoersverbindingen tegenwicht biedt tegen het verlies van voorzieningen. Daarbij zijn ook de regionale verschillen in verbonden vitaliteit interessant, want vooral op eilanden en waarden zijn de afstanden groter. Hier kan beleid gericht op het versterken van verbindingen effectief zijn. In deze gebieden is er ook een sterkere centrumfunctie in de middelgrote kernen. Voorzieningen in deze middelgrote kernen zijn des te waardevoller, omdat er in de omgeving minder alternatieven voorhanden zijn. Inzet op het behoud van voorzieningen in deze kernen is daarom aanbevelingswaardig. Van belang

is hierbij dat verbonden vitaliteit niet in alle opzichten zelfstandige vitaliteit kan vervangen. De waarde van lokale voorzieningen zit bijvoorbeeld ook in het versterken van de sociale binding binnen een kern.

Hoofdstuk 1

Inleiding

Kernen van Zuid-Holland

Waarom dit onderzoek?

In 2018 is het onderzoek uitgevoerd 'Vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland: een data-based verkenning'. Dit onderzoek leidde tot een ruimtelijk beeld van leefbaarheid en vitaliteit in kernen verspreid over de provincie. Destijds was de uitkomst dat het over het algemeen goed gaat met de leefbaarheid en vitaliteit in de provincie, maar dat er ruimtelijke verschillen zijn. Met de opgave om de leefbaarheid en vitaliteit van kernen in Zuid-Holland op peil te houden, ontstaat er nieuwe behoefte aan actuele informatie over de leefbaarheid en vitaliteit van kernen en mogelijk geactualiseerd beleid. Ook willen we graag weten hoe de leefbaarheid en vitaliteit zich ontwikkelen door de tijd. Het nieuwe voorliggende onderzoek richt zich hierop.

In het coalitieakkoord 'Krachtig Zuid-Holland' (2023-2027) is genoemd dat behoud van voorzieningen en leefbaarheid een uitdaging vormen voor het landelijk gebied. Zo wil de provincie op plekken waar het gewenst is vanwege leefbaarheid en het op peil houden van voorzieningen een 'straatje erbij' of een 'straatje ertussen' mogelijk maken. In de Ruimtelijke Koers (maart 2024) is vervolgens benoemd dat de netwerklaag zo veel mogelijk bij moet dragen aan brede welvaart waarin nabijheid van onder andere wonen, werken en voorzieningen meetellen. Hierin wordt genoemd dat de bereikbaarheid van voorzieningen en de vitaliteit van kleine kernen een belangrijke opgave is.

Met behulp van de uitkomsten uit het onderzoek kan de provincie richting geven aan de uitwerking van ruimtelijk beleid, gericht op de instandhouding of versterking van vitaliteit en leefbaarheid in de kernen en in het landelijk gebied van Zuid-Holland.

Met dit onderzoek kan een goed beeld worden geboden op een hoog schaalniveau. Deze data-based verkenning geeft weer in welke mate vitaliteit en leefbaarheid in de kleine kernen onder druk staat en geeft indicatief weer waar dat het geval is.

Woonkernen in de Provincie Zuid-Holland

Zuid-Holland is een krachtige provincie met veel aantrekkingskracht op mensen. De bevolking groeit

nog altijd. De provincie is met circa 3,84 miljoen inwoners en 1410 inwoners per vierkante kilometer de dichtstbevolkte provincie van Nederland. Ter vergelijking, over geheel Nederland is de bevolkingsdichtheid 533 inwoners per vierkante kilometer. Zuid-Holland heeft een grote diversiteit aan steden, dorpen en buurtschappen. Het grootste deel van de bevolking in Zuid-Holland woont in grote dichtheden in historisch gegroeide steden. Deze steden hebben een grote diversiteit aan bovenlokale voorzieningen en veel verschillende soorten banen. Een kleiner deel van de bevolking woont in kleine kernen. In deze kernen zijn over het algemeen minder voorzieningen aanwezig, maar ze zijn vaker omgeven door landbouw, recreatiegebieden en natuur. Vaak hebben mensen in landelijke gebieden dan ook andere woonvoorkeuren dan mensen in de stad¹. De bereikbaarheid van de meeste voorzieningen in het buitengebied is goed, zeker vergeleken met andere Nederlandse regio's en het Europees gemiddelde.

Ontwikkelingen in de kernen van Zuid-Holland

De Nederlandse bevolkingsgroei is sinds 2022 afhankelijk van migratie: de bevolking zou sindsdien gekrompen zijn als alléén sprake was van natuurlijke aanwas. De bevolking groeit vooral in de gebieden waar buitenlandse migranten en studenten zich vestigen. Dit zijn de Zuid-Hollandse steden, waar zich de meeste voorzieningen en banen bevinden.

De bevolking blijft daar relatief jong. Vergrijzing vindt plaats in de andere gebieden waar minder mensen naartoe trekken, net als in andere delen van Nederland en Europa. De bevolkingssamenstelling, vraag naar voorzieningen en woningbehoefte verandert hiermee. Ook de mobiliteit van mensen verandert naarmate we ouder worden. Als de migratiecijfers en de natuurlijke aanwas verder afnemen, kan dit op termijn leiden tot bevolkingskrimp in sommige regio's. Hierbij bestaat er variatie: naar verwachting zullen de stedelijke gebieden aantrekkelijk blijven.

De provincie Zuid-Holland kent een grote diversiteit. Verschillen zijn er op het gebied van ruimtelijke, sociale en economische kenmerken. Niet alleen de bevolkingsgroei en een verschuivende bevolkingssamenstelling zijn veranderingen in de provincie. Ook is er sprake van technologische vooruitgang en digitalisering. Digitalisering maakt thuiswerken steeds vaker mogelijk en aankopen vinden vaker online plaats. Het klimaat verandert en de biodiversiteit is sterk afgenomen. De provincie staat voor verschillende opgaven, waaronder wonen, klimaatverandering, bodemdaling, waterkwaliteit en waterbeschikbaarheid, biodiversiteitsverlies en natuur, en de energietransitie. Deze opgaven leggen een claim op de beperkte ruimte in Zuid-Holland.

Ook zijn er andere ontwikkelingen die kernen raken, zoals veranderingen in het gedrag van consumenten en producenten. Denk hierbij aan trends zoals schaalvergroting en internetwinkelen.

¹ Pot, F. (2023). The Extra Mile.

Schaalvergroting wordt in de hand gewerkt door een toename van de (auto)mobiliteit, waardoor consumenten en werknemers grotere afstanden afleggen. Door schaalvergroting clusteren voorzieningen zich op een centraal gelegen punt, of neemt het aantal vestigingen af. Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat de trends van schaalvergroting en toegenomen mobiliteit sterker zijn dan de toegenomen vraag door de groei van het aantal inwoners². Dat betekent dat in vaak kleinere kernen voorzieningen verdwijnen, ook bij inwonersgroei, terwijl in grotere kernen een grotere diversiteit aan voorzieningen of diensten ontstaat. De vraag is in welke mate dit invloed heeft op de leefbaarheid en vitaliteit van een kern.

In een sterk verstedelijkt gebied zoals Zuid-Holland staan kernen niet op zichzelf. De steden en kernen functioneren als een groter polycentrisch netwerk met verschillende centrale steden en daar omheen kleinere kernen. Een geïsoleerde benadering waarin de effecten per kern worden beschouwd zou een te beperkte benadering zijn. Om deze reden richt deze verkenning zich niet alleen op het schaalniveau van de kern, maar ook op het functioneren van de kern in het grotere netwerk.

Afbakening en werkwijze

De verkenning richt zich op vitaliteit in economische en demografische zin en op leefbaarheid van de kleine kernen in Zuid-Holland. Een 'kleine kern' is in

dit onderzoek een aaneengesloten bewoond gebied met 250-10.000 inwoners. Bij vitaliteit gaat het om de aanwezigheid en bereikbaarheid van werkgelegenheid en voorzieningen, en om de aanwezigheid van bewoners die draagvlak vormen voor die aanwezigheid. Leefbaarheid is een veel breder begrip dat ook de aantrekkelijkheid van de woonomgeving omvat.

In de verkenning zijn kernen met elkaar vergeleken op vier aspecten:

- **'Zelfstandige' vitaliteit.** Daarbij gaat het om de vitaliteit van de kern zelf, dus nog los van zijn omgeving. Als indicatoren zijn gehanteerd: de aanwezigheid van voorzieningen en arbeidsplaatsen per inwoner en de leeftijdsopbouw. Bij voorzieningen is een onderscheid gemaakt tussen 'lokale' en 'bovenlokale' voorzieningen. Onder lokale voorzieningen vallen bijvoorbeeld een supermarkt, huisarts en basisschool en bij bovenlokale voorzieningen gaat het bijvoorbeeld om een ziekenhuis, theater en hoger onderwijs.
- **'Verbonden' vitaliteit.** Zoals gezegd maken de kernen deel uit van een netwerk. Voorzieningen en werk zijn niet in dezelfde omvang in elke kern aanwezig, maar ze zijn in het algemeen in Zuid-Holland wel bereikbaar doordat afstanden relatief klein zijn en openbaar vervoer relatief frequent. Om dat in beeld te krijgen, zijn per kern de bereikbaarheid van banen en voorzieningen op verschillende afstanden en met verschillende modaliteiten geanalyseerd.

- **Leefbaarheid.** Dit begrip wordt vaak in combinatie met vitaliteit gebruikt. Leefbaarheid is een ruimer begrip. Onder leefbaarheid van een kern is in dit verband verstaan: de aantrekkelijkheid of geschiktheid om er te leven. Daarbij gaat het om bereikbaarheid van voorzieningen, woningkwaliteit, omgevingskwaliteit, sociale samenhang en veiligheid.
- **Periodieke vergelijking.** De resultaten van het huidige onderzoeksjaar zijn vergeleken met het jaar 2018. Op deze manier worden mogelijke trends in de vitaliteit en leefbaarheid van kernen zichtbaar. Een vergelijking tussen het oude en het nieuwe onderzoek bleek door de verschillende onderzoeksmethodiek en data beschikbaarheid niet mogelijk. De analyse van resultaten voor beide jaren is daarom opnieuw uitgevoerd met de vernieuwde onderzoeksmethodiek en gelijke bronnen voor beide jaren.

Voor het aspect zelfstandige vitaliteit is data per kern verzameld met behulp van de statistieken van onder meer het CBS. Voor verbonden vitaliteit en leefbaarheid zijn data en scores van bestaande data-analyses gebruikt. Alle data zijn vervolgens vertaald naar scores op een schaal van één tot vijf. Voor de vergelijking zijn de analyses voor de andere drie aspecten herhaald voor 2018, waarna de verschillen in beeld zijn gebracht.

2 Christiaanse, S. (2024). Loss of Rural Facilities.

Terugblik op het onderzoek uit 2018

Het onderzoek dat voor u ligt is een actualisatie van het onderzoek ‘Vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland: een data-based verkenning’ uit 2018³. Uit het onderzoek van 2018 kwam naar voren dat de leefbaarheid en vitaliteit in Zuid-Holland over het algemeen goed is. Wel bestonden er verschillen binnen de provincie.

Over het algemeen neemt de vitaliteit en het voorzieningenpeil af naarmate de kernen kleiner zijn. Logisch, want in de grote steden en kernen bestaat het meeste draagvlak voor voorzieningen en zijn voorzieningen bereikbaar. In grotere kernen zijn vaak meerdere voorzieningen aanwezig van dezelfde soort. Bij verlies van één van deze voorzieningen staat het algemene voorzieningenpeil niet onder druk. Voor kernen met minder dan 2.000 inwoners bleek dat ze vaak niet alle voorzieningen meer huisvesten of dat er maar één van de functies zoals een basisschool, bushalte of supermarkt aanwezig was. Als vervolgens één van deze functies verdwijnt, dan staat het voorzieningenpeil onder druk. Daarbij geldt: hoe kleiner de kern, hoe minder vaak er in de kern voorzieningen aanwezig zijn. In de kleinste kernen zijn soms helemaal geen voorzieningen meer aanwezig. Hier is er te weinig draagvlak voor voorzieningen en de mensen die hier wonen zijn gewend om gebruik te maken van voorzieningen in nabijgelegen kernen en steden.

Uit het onderzoek van 2018 kwam ook dat er ruimtelijke diversiteit bestaat in het voorzieningenpeil. De kernen waarin het voorzieningenpeil onder druk staat liggen vaker in het oosten en zuiden van Zuid-Holland, terwijl kernen bij de stad vaker vitaal zijn. Hier is de afstand tot de voorzieningen en banen in de steden relatief kort.

Voor de leefbaarheid zagen we vaak een tegenovergestelde beweging ten opzichte van vitaliteit: in grotere kernen en steden zien we dat de druk op de omgeving toeneemt. Er is bijvoorbeeld meer geluid en hinder, waardoor leefbaarheid in de grotere kernen en steden als slechter ervaren wordt. In kleinere kernen wordt de leefbaarheid dus vaak als goed ervaren.

De leefbaarheid en vitaliteit van de kernen kan zijn veranderd in de periode van 2018 tot nu. In deze periode waren er verschillende trends. Niet alleen de demografische ontwikkelingen, verdergaande schaalvergroting en digitalisering, maar ook de coronapandemie tussen 2020 en 2022 kunnen invloed hebben gehad.

In het voorliggende onderzoek wordt de analyse uit 2018 voor zover mogelijk herhaald. Daarmee brengen we opnieuw in beeld hoe de leefbaarheid en vitaliteit in de kleine kernen ervoor staan. Het onderzoek is niet identiek, daarom kunnen de huidige resultaten niet naast de oude resultaten worden gelegd om ontwikkelingen in leefbaarheid en vitaliteit te

achterhalen. In plaats daarvan is een hoofdstuk toegevoegd in deze rapportage, waarin we aan de hand van de huidige methode terugkijken naar 2018. De hoofdlijnen van de onderzoeken zijn hetzelfde, waardoor de conclusies elkaar kunnen versterken.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 komt de definitie van een kleine kern aan bod en geven we weer welke kernen er zijn in Zuid-Holland. In de volgende hoofdstukken 3 tot en met 5 worden de begrippen ‘zelfstandige vitaliteit’, ‘verbonden vitaliteit’ en ‘leefbaarheid’ gedefinieerd en weergegeven. In hoofdstuk 6 vindt een vergelijking tussen de onderzoeksjaren 2018 en 2023 plaats. Tot slot zijn in hoofdstuk 7 de conclusies en aanbevelingen weergegeven.

3 Zuid-Holland (2018). Vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland: een data-based verkenning.

Hoofdstuk 2

Kernen in Zuid-Holland

Definitie van een kern

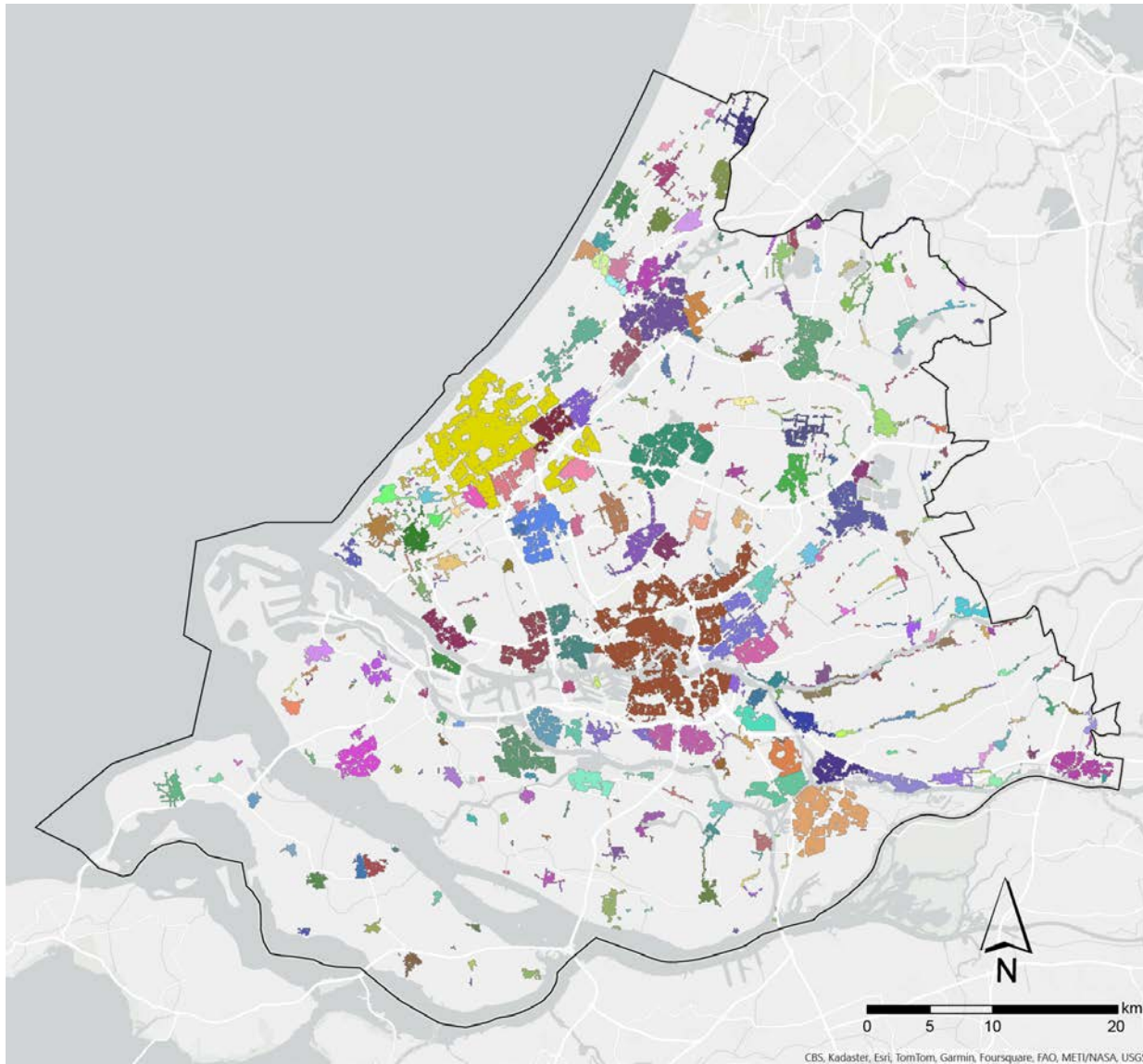
Onder een kern verstaan we in deze verkenning: een aaneengesloten gebied met hoofdzakelijk een groep woongebouwen en minimaal 30 inwoners. Deze definitie is afgeleid van het CBS en overgenomen uit de verkenning vitaliteit en leefbaarheid van kernen in Zuid-Holland uit 2018. De woonkern is geen standaard schaalniveau in de nationale statistiek, daarom zijn de kernen opgebouwd uit kleinere statistische gebieden. Hiervoor zijn de vierkantstatistiek van het CBS gebruikt⁴. De vierkanten (hectares) met inwoners zijn gegroepeerd en hebben een naam gekregen aan de hand van de topografische kaart⁵ of bij het ontbreken daarvan straatnamen⁶. In figuur 1 zijn alle kernen in Zuid-Holland te zien.

⁴ CBS (2023). Statistische gegevens per vierkant.

⁵ Kadaster (2023). TOP10NL plaats vlakken.

⁶ Kadaster (2023). BAG adressen.

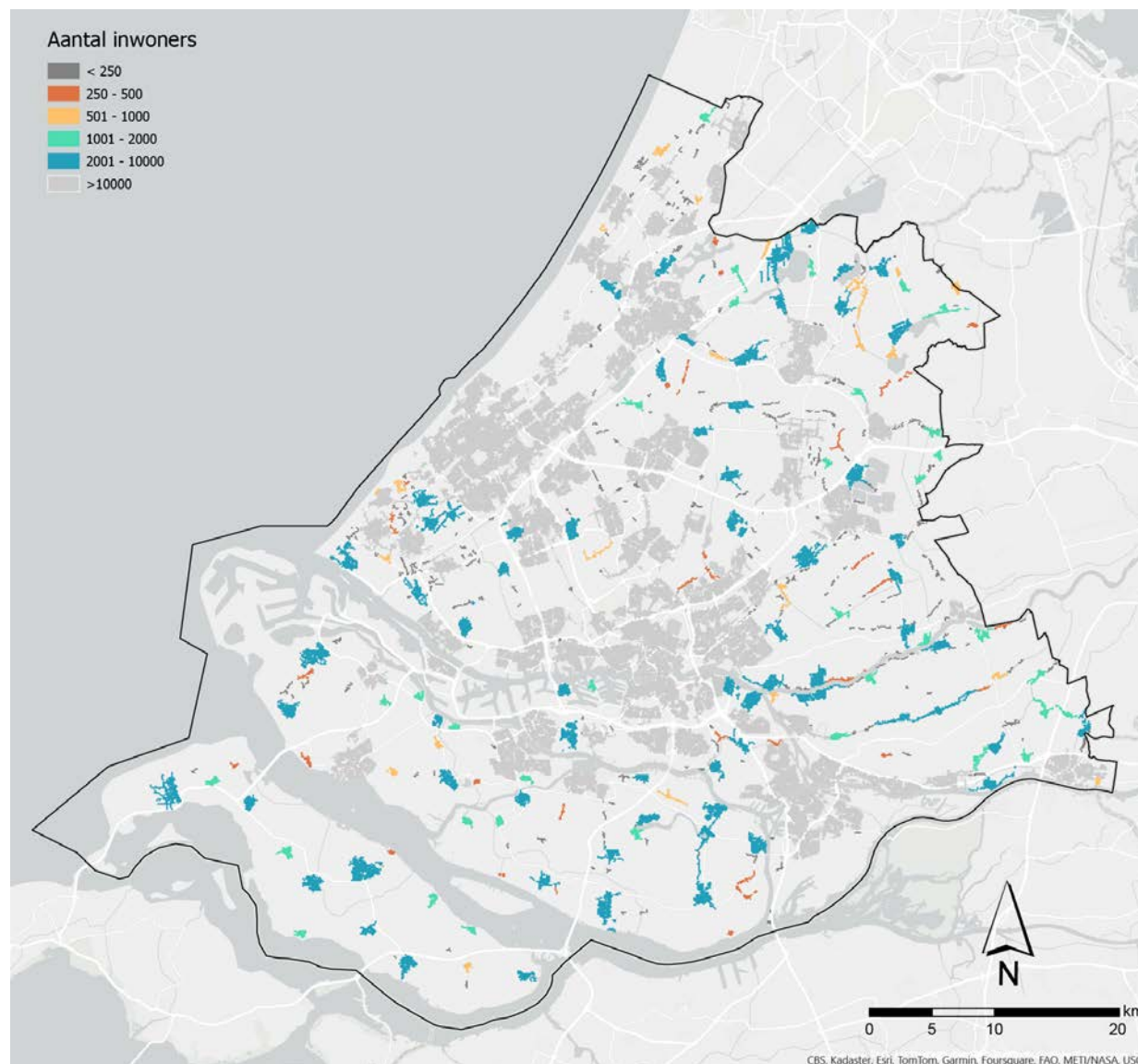

Figuur 1 Indeling van de kernen in Zuid-Holland

Definitie van een kleine kern

Met een kleine kern bedoelen we een kern die groter is dan 250 inwoners en kleiner dan 10.000 inwoners. De bovengrens van deze definitie is gelijk aan die van het CBS. De ondergrens van 250 inwoners is gekozen omdat we zien dat in kernen kleiner dan 250 inwoners vaak geen voorzieningen aanwezig zijn. Zuid-Holland heeft 160 kernen met een inwonertal van 250 tot 10.000 inwoners. Daarnaast heeft de provincie 61 kernen die groter zijn dan 10.000 inwoners.

Figuur 2 Kernen in Zuid-Holland naar inwonertal

Hoofdstuk 3

Zelfstandige vitaliteit

Definities en systematiek

Een woonplaats of kern biedt naast een prettige plek om te verblijven ook een uitvalsbasis voor onze activiteiten zoals werk, recreatie en consumeren. Met het begrip vitaliteit geven we weer hoeveel levendigheid en mogelijkheden tot activiteiten een kern biedt. De mate van vitaliteit wordt bepaald aan de hand van de diversiteit van voorzieningen, leeftijdsopbouw en werkplekken. Bij zelfstandige vitaliteit gaat om de vitaliteit in de kern zelf, onafhankelijk van voorzieningen die buiten de kern te vinden zijn. Die voorzieningen zijn voor iedereen in de kern op korte loop- of fietsafstand bereikbaar. Als indicatoren zijn gehanteerd: het aanbod aan voorzieningen, arbeidsplaatsen per inwoner, en de leeftijdsopbouw. Deze gangbare definitie is onder meer gehanteerd door Slaakweg et al. (2015).

Voor de voorzieningen maken we onderscheid tussen 'lokale' en 'bovenlokale' voorzieningen. De keuze voor de voorzieningen is gemaakt zodat een divers beeld van het voorzieningenaanbod ontstaat, maar ook zodat zo min mogelijk samenhang ('correlatie') tussen verschillende voorzieningensoorten worden meegenomen. Onder de lokale voorzieningen rekenen we supermarkten, winkels voor dagelijkse levensmiddelen, basisscholen, huisartsen en OV-haltes. Sportfaciliteiten zijn weggelaten omdat hiervoor de kwaliteit van de data onvoldoende is. Onder bovenlokale voorzieningen vallen voortgezet onderwijs, snelwegoprit, bibliotheek, bioscoop, café, treinstation, warenhuis, ziekenhuis en een zwembad. Voor elke type voorziening kijken we of die aanwezig is of niet, het maakt hierbij niet uit of er keuze is tussen bijvoorbeeld twee basisscholen.

Het aanbod van lokale voorzieningen, bovenlokale voorzieningen, arbeidsplaatsen en leeftijdsopbouw is vertaald naar een score op een schaal van zeer laag (1) tot zeer hoog (5) per onderwerp. Vervolgens zijn de scores gemiddeld tot een combinatiekaart.

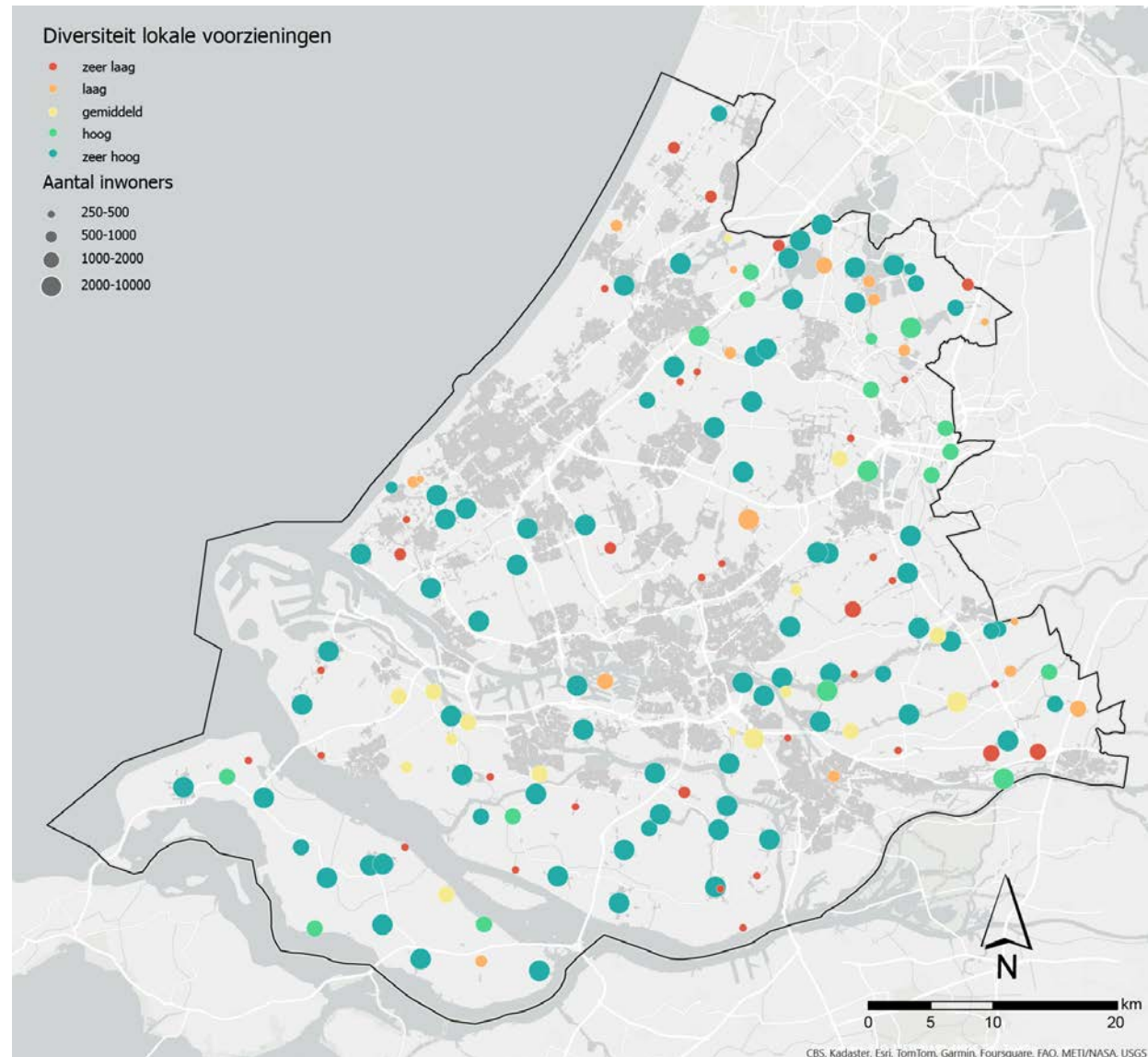

Lokale voorzieningen

Lokale voorzieningen zijn belangrijk om inwoners te voorzien in de basisbehoefte en hebben vaak ook een sociale functie als ontmoetingspunt (Christiaanse, 2024). De nabijheid van deze voorzieningen is daarom voor de inwoners van de kern van belang. Onder lokale voorzieningen rekenen we in dit onderzoek vijf soorten voorzieningen: de supermarkt, winkel voor dagelijkse levensmiddelen, basisschool, huisarts en OV-halte.

De aanwezigheid van voorzieningen in de Zuid-Hollandse kleine kernen is onderzocht met behulp van CBS-gegevens (CBS buurt gegevens 2022; nabijheidsstatistieken). Om de zelfstandige vitaliteit in de kern te bepalen is de diversiteit aan verschillende soorten basisvoorzieningen op loopafstand onderzocht (op minder dan 1,25 kilometer afstand). De scores in figuur 3 laten dus zien hoeveel van de vijf verschillende soorten voorzieningen aanwezig zijn in de kern. De score varieert van zeer laag als er geen voorzieningen zijn, tot zeer hoog als van alle soorten voorzieningen er tenminste één aanwezig is.

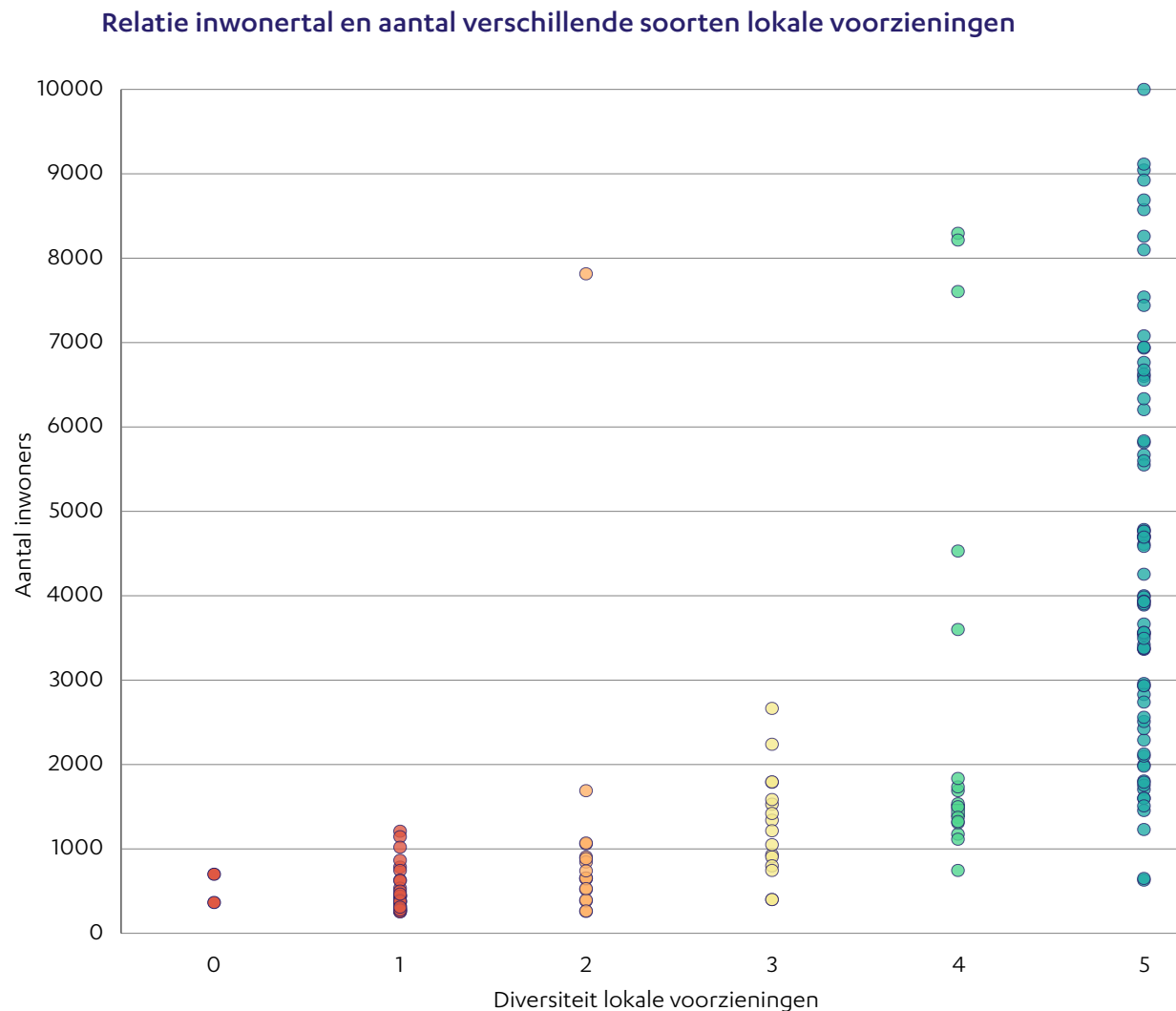
In figuur 3 zien we dat de meeste kernen in Zuid-Holland een goede zelfstandige vitaliteit hebben als het gaat over lokale voorzieningen. Wel zien we dat in grotere kernen een grotere diversiteit bestaat aan lokale voorzieningen dan in kleinere kernen. In kernen groter dan 2.000 inwoners zijn vaak alle soorten voorzieningen aanwezig. Waar kernen vrij liggen van andere kernen geeft dit een helder beeld. Wanneer kernen meer met elkaar zijn vergroeid (bijvoorbeeld lintdorpen), zien we meer verschillen tussen kernen.

Figuur 3 Aanwezigheid van verschillende soorten lokale voorzieningen

Relatie tussen inwonertal en lokale voorzieningen

Hoe groter de kern, hoe meer soorten voorzieningen er vaak aanwezig zijn. Deze relatie wordt in figuur 4 weergegeven. Hierin is elke kern een stip. Van links naar rechts staan de kernen geordend op het aantal onderzochte soorten voorzieningen dat er aanwezig is (dit zijn 0 tot 5 voorzieningensoorten, 0 of 1 is zeer laag, 5 is zeer hoog). Verticaal is het inwonertal van de kern weergegeven. Kernen met meer dan 2.000 inwoners hebben meestal een volledig aanbod aan lokale voorzieningen terwijl kleinere kernen vaak voorzieningen missen. De uitzonderingen op dit beeld ontstaan bijvoorbeeld wanneer kernen tegen elkaar aanliggen. Er is dan bijvoorbeeld meer draagvlak voor voorzieningen doordat de kernen gecombineerd een groter inwonertal hebben. Maar er kunnen ook juist minder voorzieningen zijn omdat bewoners naar de buurkern gaan.

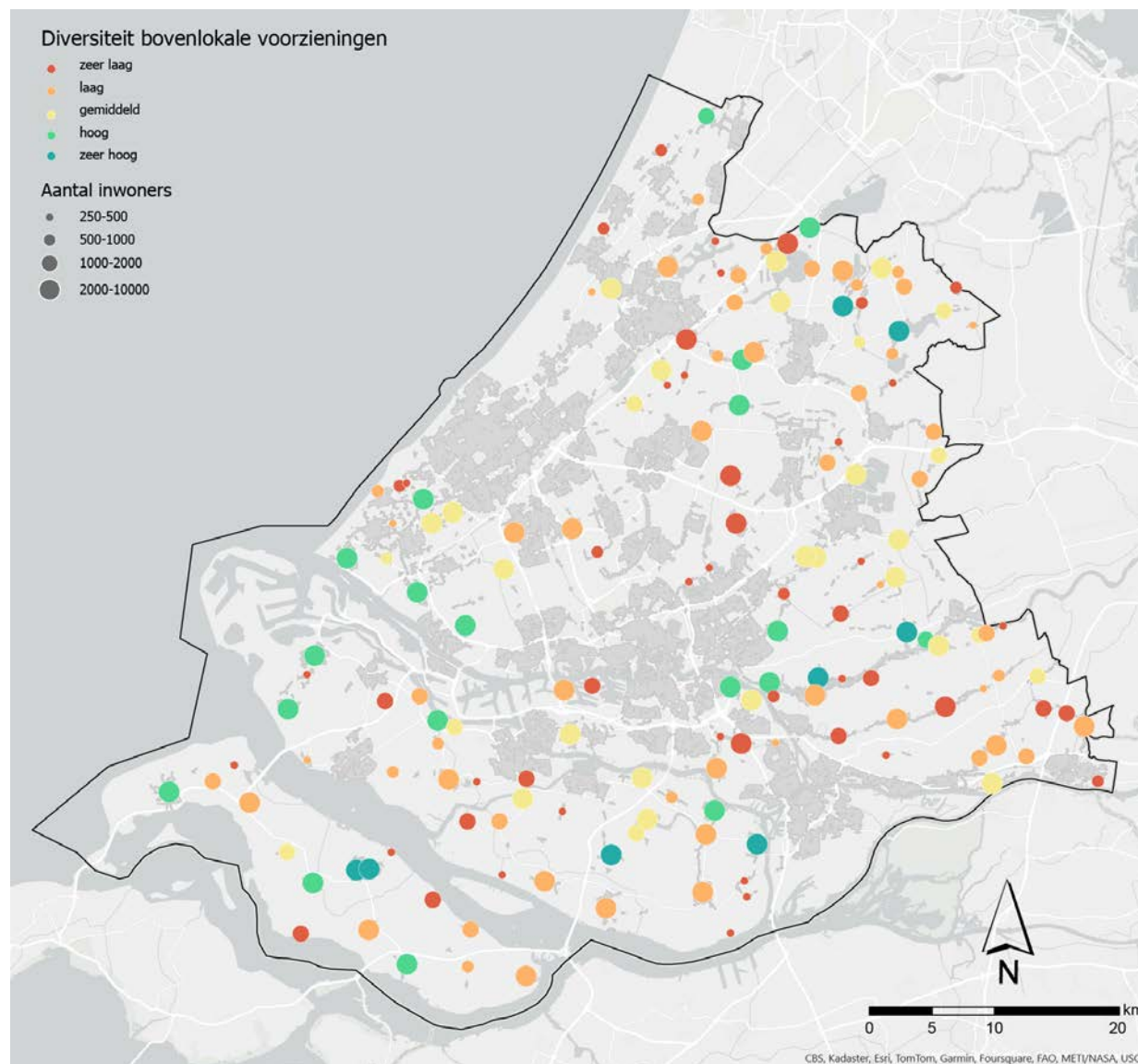
Figuur 4 Relatie tussen het inwonertal en aantal verschillende soorten lokale voorzieningen. Elke kern is één stip.

Bovenlokale voorzieningen

Naast de lokale voorzieningen is de aanwezigheid van bovenlokale voorzieningen onderzocht. De inwoners van de kernen gebruiken deze voorzieningen af en toe en hiervoor zijn ze vaak bereid om iets verder te reizen. Net als bij lokale voorzieningen is ook de diversiteit aan verschillende soorten bovenlokale voorzieningen onderzocht. De volgende soorten bovenlokale voorzieningen zijn daarvoor betrokken: voortgezet onderwijs, snelwegoprit, bibliotheek, bioscoop, café, treinstation, warenhuis, ziekenhuis en zwembad. De data zijn net als in de lokale voorzieningenkaart afkomstig van het CBS.⁷

De scores in figuur 5 laten zien hoeveel verschillende soorten bovenlokale voorzieningen zich in de kern bevinden (waarbij de afstand kleiner is dan 1,25 kilometer). Dit loopt uiteen van zeer laag (geen bovenlokale voorzieningen) tot zeer hoog (4 of 5 types). In geen van de kleine kernen bevinden zich alle soorten bovenlokale voorzieningen. Dat komt overeen met de verwachting: er zijn in kleine kernen te weinig bezoekers of consumenten voor de aanwezigheid van alle soorten bovenlokale voorzieningen. Bovenlokale voorzieningen die veel voorkomen in de kernen in Zuid-Holland zijn cafés, treinstations, snelwegopritten en bibliotheken. Daartegenover staat dat het voortgezet onderwijs, bioscopen, warenhuizen, ziekenhuizen en zwembaden zich maar zelden in de kleine kernen bevinden. De aanwezigheid van bovenlokale voorzieningen in kernen hangt sterk samen met de grootte van de kern.

7 CBS (2022). Nabijheid op buurtniveau.

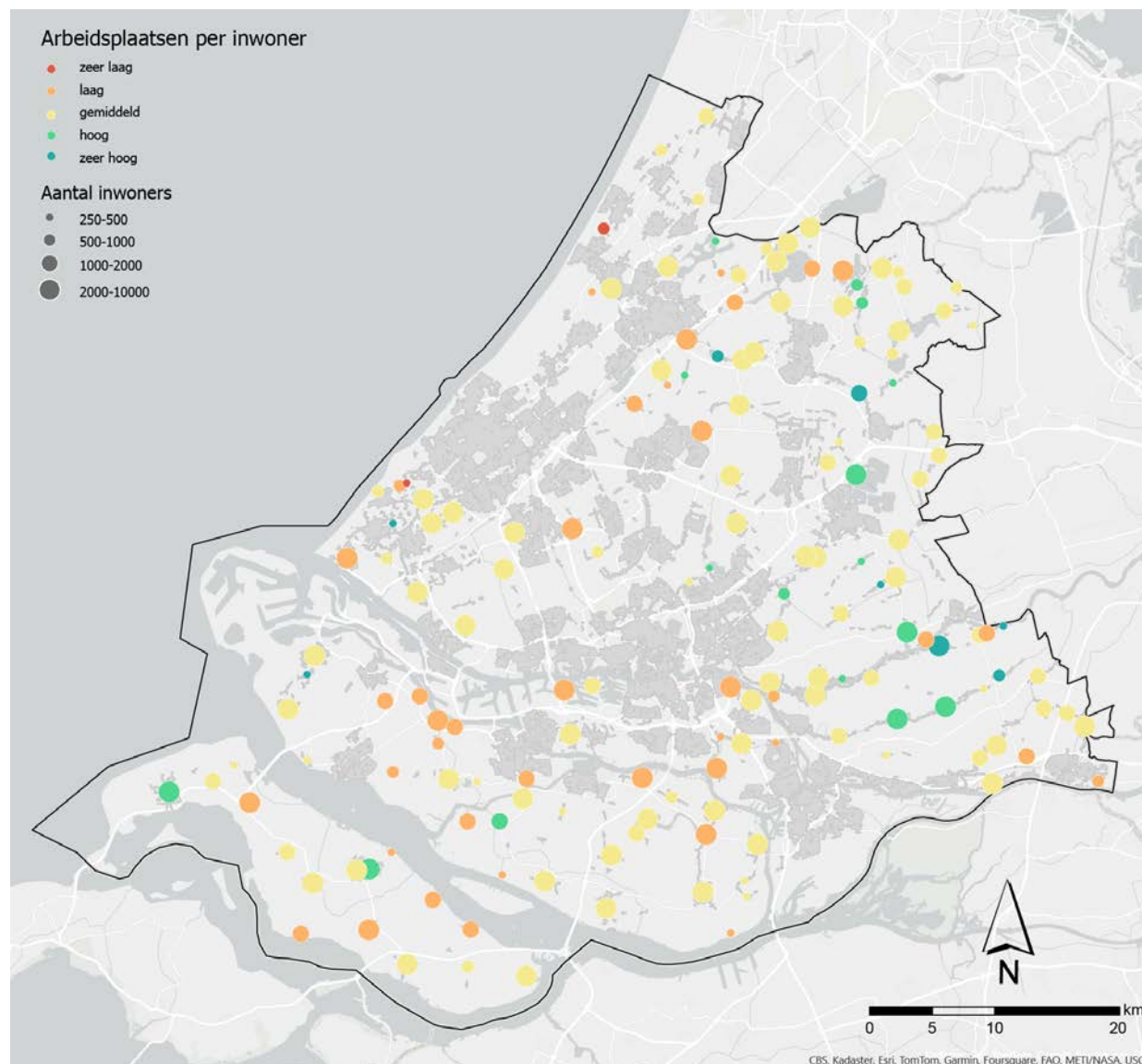
Figuur 5 Aanwezigheid van verschillende soorten bovenlokale voorzieningen

Arbeidsplaatsen

De aanwezigheid van werkgelegenheid geeft inwoners de mogelijkheid om in de eigen woon-omgeving te werken, maar het geeft ook weer dat er economische activiteit is. De arbeidsplaatsen per inwoner voor elke woonkern zijn bepaald met behulp van het LISA bedrijvenregister (2022).⁸ In figuur 6 is te zien dat er veel verschillen bestaan tussen kernen als het gaat om het aantal werknemers per inwoner. Het hoogste aantal banen per inwoner (1.19) is te vinden in Zwammerdam, waar ongeveer 2.000 mensen wonen. Hier is onder meer een bedrijfsonderdeel van een groot bouwconcern gevestigd, waardoor er veel werkplekken zijn.

De kernen zijn op basis van het aantal arbeidsplaatsen per inwoner in klassen ingedeeld. Het gemiddelde van de kleine kernen in deze studie is daarbij als uitgangspunt genomen. Hierbij wordt het onderscheid weergegeven tussen kernen die sterk van het gemiddelde afwijken (zeer hoog en zeer laag), kernen die iets afwijken van het gemiddelde (hoog en laag) en kernen die op dit onderwerp rond het gemiddelde zitten. De scores zijn te zien in figuur 6. Verspreid over de provincie zien we uitschieters naar boven en onder het gemiddelde. Uitschieters komen vaker voor bij de kleinste kernen. De aan- of afwezigheid van een enkele bedrijfsvestiging zorgt hier sneller voor het afwijken van het aantal werknemers per inwoner van het gemiddelde.

8 Stichting LISA (2022). LISA Bedrijvenbestand.

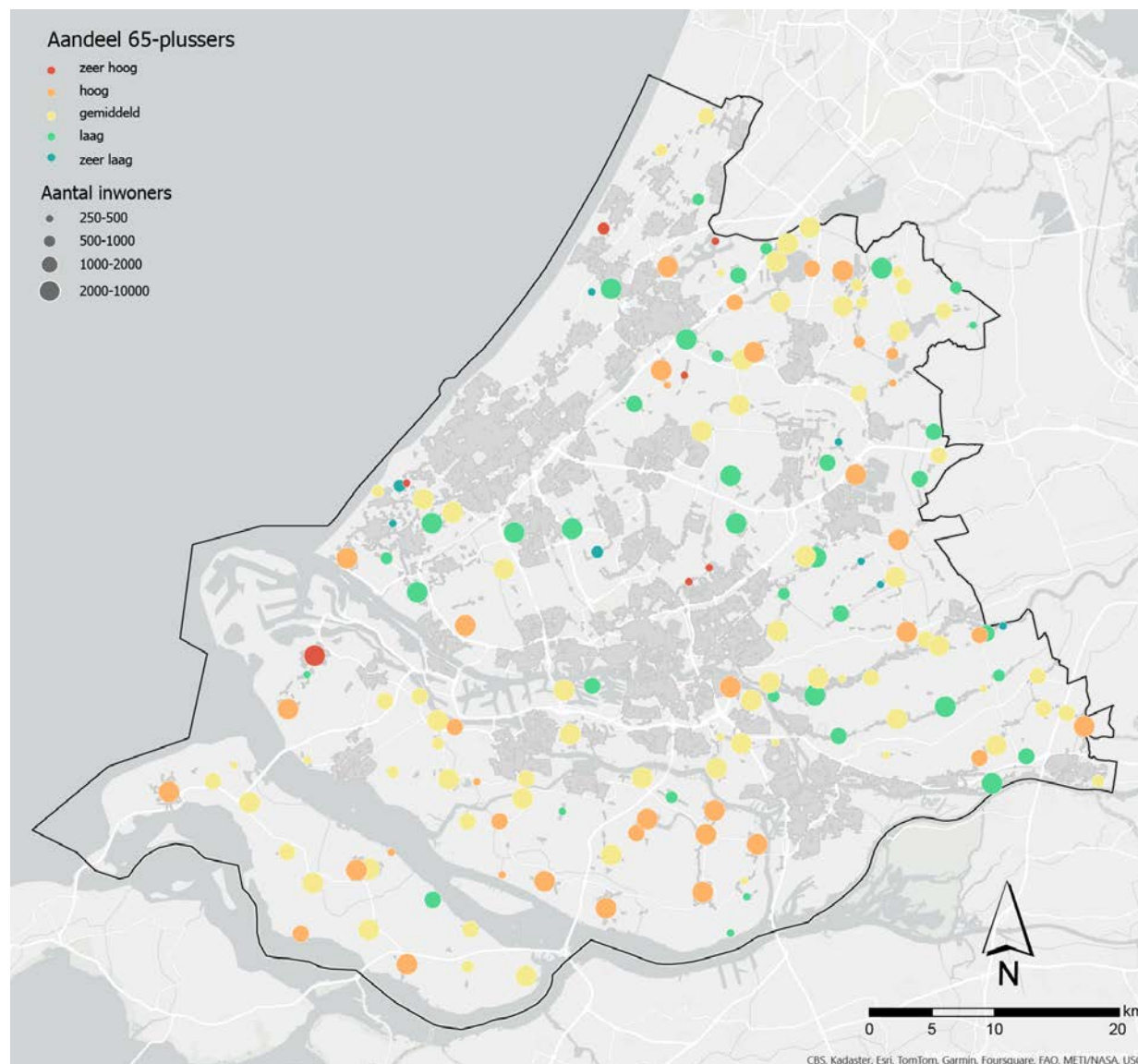
Figuur 6 Arbeidsplaatsen per inwoner

Leeftijdsopbouw

De leeftijdsopbouw is belangrijk voor de zelfstandige vitaliteit van de kernen in Zuid-Holland. Jongeren maken gebruik van scholen, sportvoorzieningen en zwembaden, terwijl werkenden zorgen voor reisbewegingen (en vaak ook het openbaar vervoer gebruiken) en het meeste geld uitgeven. Ouderen zijn juist vaker afhankelijk van lokale voorzieningen wanneer zij minder mobiel worden. Een hoog aandeel ouderen hangt samen met minder activiteit in het dorp en minder onderling contact.⁹ Daarom zien we de aanwezigheid van kinderen (0-15 jaar) en beroepsbevolking (15-65 jaar) als positief voor de vitaliteit. Een grote oudere bevolking (65-plussers) zien we als minder vitaal. Voor de leeftijdsopbouw van de kernen zijn CBS-gegevens gebruikt (vierkantstatistieken).

Figuur 7 geeft het aandeel ouderen per kern weer. Een zeer laag aandeel 65-plussers is hier minder dan 10 procent; laag is 11 tot 18 procent; gemiddeld is 19 tot 24 procent; hoog is 25 tot 30 procent; en zeer hoog betekent een aandeel 65-plussers van 31 procent en hoger. Er is geen verband gevonden tussen leeftijdsopbouw en de grootte van de kern. Zowel bij grotere als kleinere kernen zijn er uitschieters in het aandeel 65-plussers. Er bestaan wel regionale verschillen. Het gemiddelde aandeel 65-plussers van de kleine kernen in Zuid-Holland is 20 procent. Het aandeel 65-plussers ten zuiden van Rotterdam is met 22 procent iets hoger dan het gemiddelde voor alle kernen. In het Zuid-Hollands deel van het Groene Hart is dit aandeel met 19 procent iets lager.

⁹ SCP (2017). Dorpsleven tussen stad en land, p.12.

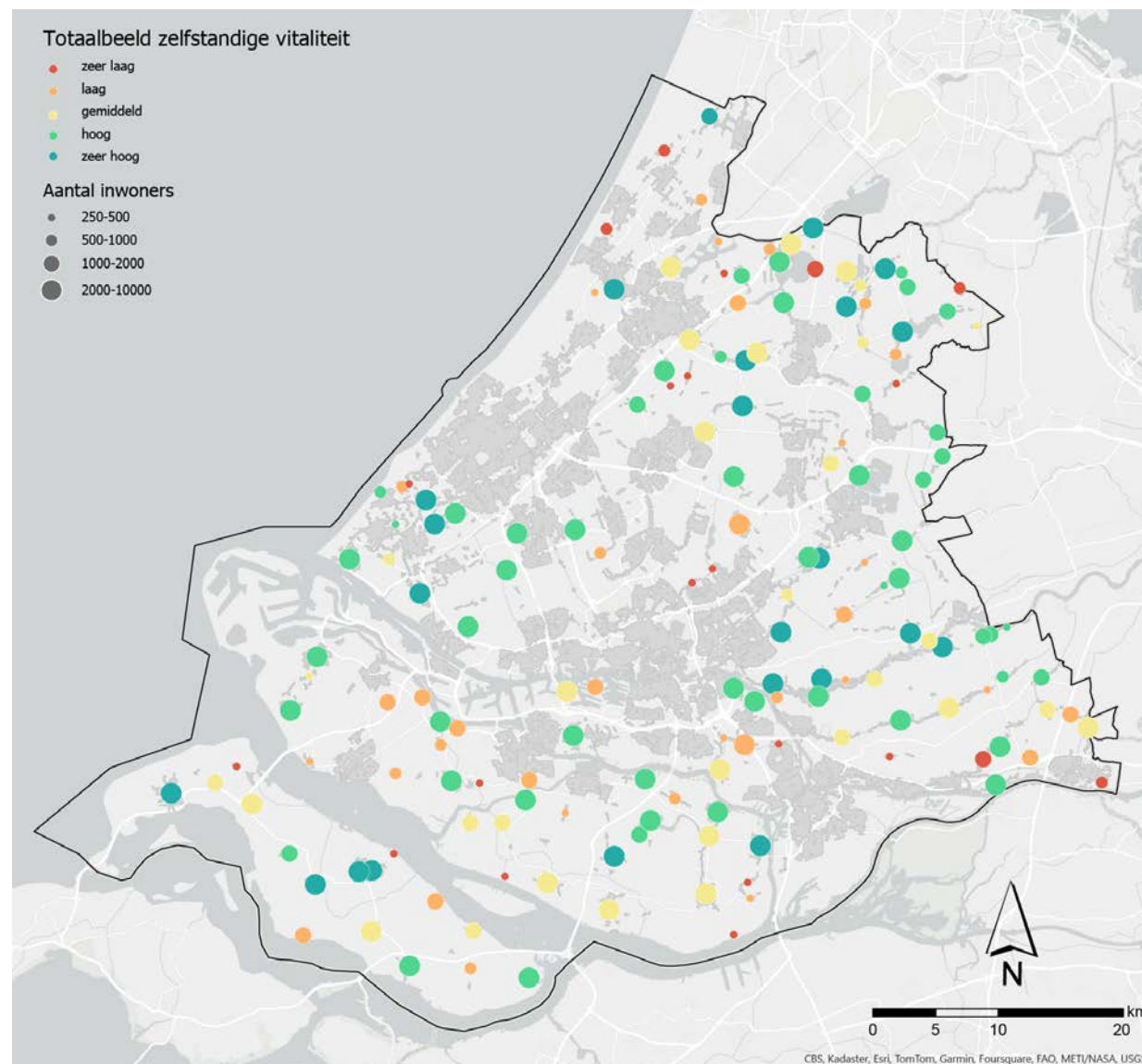

Figuur 7 Leeftijdsopbouw (aandeel ouderen)

Totaalbeeld zelfstandige vitaliteit

Voor zelfstandige vitaliteit zijn de aspecten lokale voorzieningen, bovenlokale voorzieningen, arbeidsplaatsen en leeftijdsopbouw besproken. Figuur 8 geeft een totaalbeeld van de zelfstandige vitaliteit van de kleine kernen, op basis van deze aspecten. Voor elke kern zijn de scores van de vier indicatoren op een schaal van 1 tot 5 bij elkaar opgeteld en gemiddeld. Zeer laag is hier een score van 1 tot 1.75, laag 2 tot 2.25, gemiddeld 2.5 tot 2.75, hoog is 3 tot 3.25, en zeer hoog is 3.5 tot 4.

In het totaalbeeld is te zien dat de grote kernen het beter doen dan de kleine kernen. Dit komt doordat er samenhang is tussen het inwonertal en het voorzieningenniveau. Dit beeld komt dus overeen met de verwachting. Er zijn natuurlijk ook kernen die afwijken van dit patroon. Zevenhuizen scoort bijvoorbeeld minder dan verwacht op basis van het inwonertal. In deze kern is recentelijk een groot aantal woningen gebouwd op enige afstand van de bestaande voorzieningen. Er worden nog voorzieningen geopend in het kader van planfasering, daarom trekt dit beeld waarschijnlijk nog bij. Er zijn ook kleine dorpen die op alle onderdelen goed scoren: deze doen het goed voor hun inwonertal, maar scoren wel minder dan de grotere kernen.

Figuur 8 Totaalbeeld zelfstandige vitaliteit

Hoofdstuk 4

Verbonden vitaliteit

Definitie en systematiek

De kernen in Zuid-Holland maken deel uit van een netwerk van steden, grote kernen en kleine kernen. Voorzieningen en werk zijn niet in dezelfde omvang in elke kern aanwezig, maar ze zijn in het algemeen in Zuid-Holland wel goed bereikbaar doordat afstanden relatief klein zijn en openbaar vervoer relatief frequent rijdt. Daarbinnen zijn er wel verschillen. Om dat in beeld te krijgen, is per kern de bereikbaarheid van banen en voorzieningen op verschillende afstanden en met verschillende modaliteiten geanalyseerd. Dit noemen we 'verbonden vitaliteit'.

De basis voor de analyse is een set bereikbaarheidskaarten die geleverd is door adviesbureau Goudappel. Hierop zijn de reistijden tot banen en voorzieningen met verschillende vervoersmiddelen zichtbaar. De locaties van werkplekken komen uit het LISA bedrijvenregister¹⁰ en voor de locaties van voorzieningen is gebruik gemaakt van data van Kurtosis¹¹. De gegevens over voorzieningen wijken iets af van hoofdstuk 3 Zelfstandige vitaliteit, door het gebruik van Kurtosis als databron in plaats van het CBS. De data van Kurtosis leent zich beter voor de bereikbaarheidsanalyse, vanwege het hoge detailniveau.

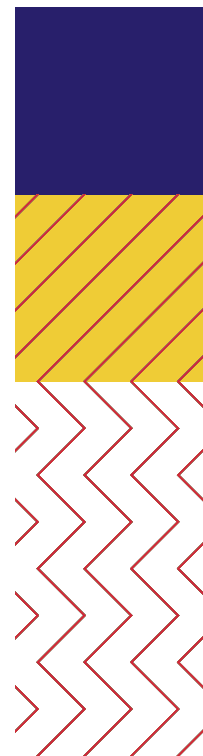
Voor deze verkenning zijn kaarten gemaakt voor de reistijden naar lokale voorzieningen, bovenlokale voorzieningen en banen. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de vervoerswijzen fiets, auto en openbaar vervoer (bijvoorbeeld de bereikbaarheid van banen met de auto binnen 30 minuten). Een selectie van de kaarten tonen we in dit hoofdstuk.

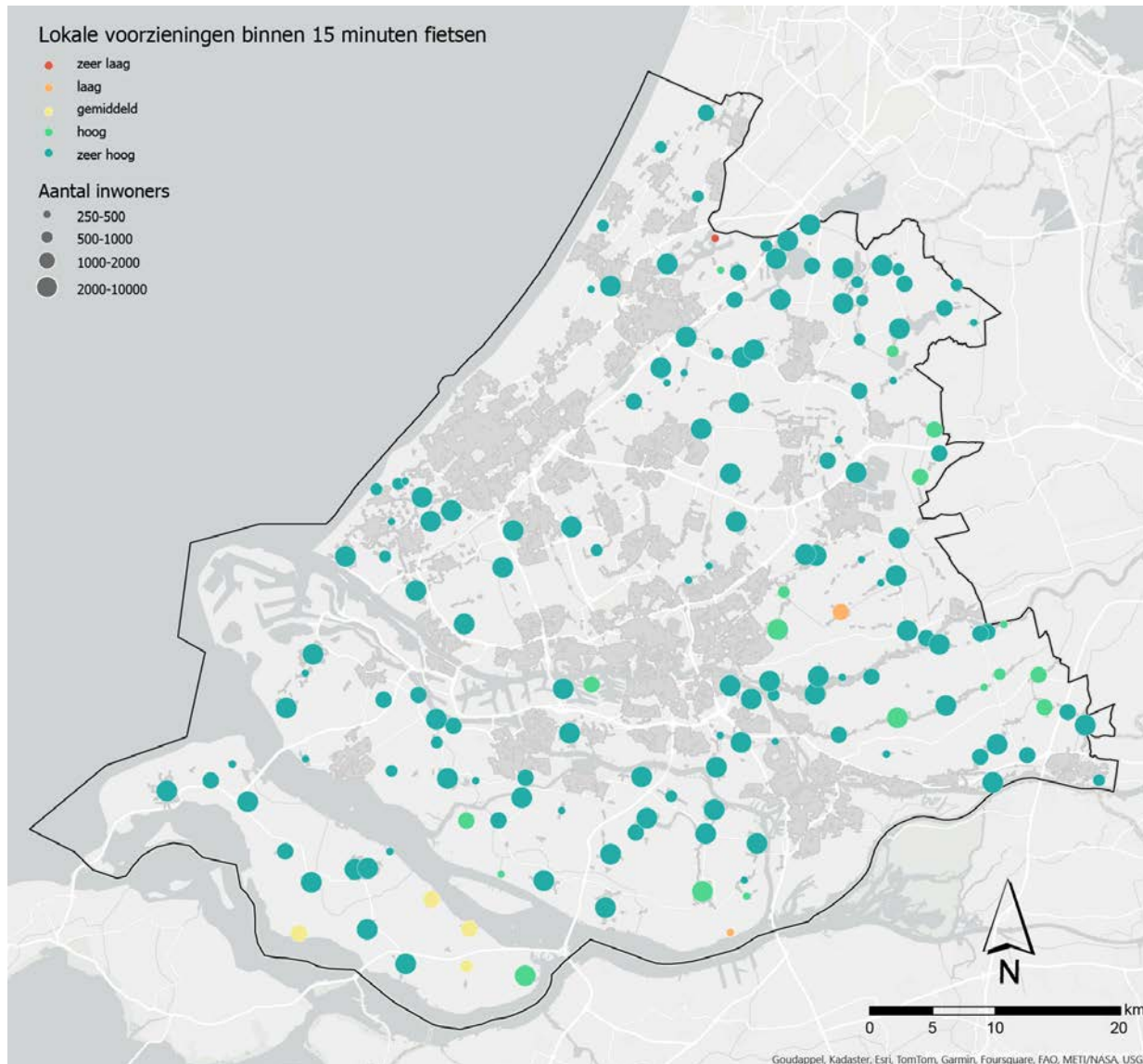
Weergegeven wordt hoeveel soorten voorzieningen er vanuit een kern binnen een bepaalde reistijd te bereiken zijn, binnen en buiten de provinciegrenzen van Zuid-Holland. Het gaat niet om de totaalaantallen van de voorzieningen, bijvoorbeeld hoeveel basisscholen of supermarkten aanwezig zijn. Zeker bij de kleinere kernen is het verschil tussen de aanwezigheid van één of geen school of supermarkt van vitaal belang (zie bijvoorbeeld Slaakweg, 2015). De kaarten worden getoond voor lokale voorzieningen binnen

15 minuten fietsen, bovenlokale voorzieningen binnen 30 minuten met het openbaar vervoer en arbeidsplaatsen binnen 30 minuten met de auto. Daarnaast is er een samengestelde kaart, waarin de selectie aan kaarten wordt samengebracht.

¹⁰ Stichting LISA (2022). LISA Bedrijvenbestand.

¹¹ Provincie Zuid-Holland (2023). Voorzieningen voor de samenlevingsatlas.

Figuur 9 Aanwezigheid van verschillende soorten lokale voorzieningen binnen 15 fietsminuten

Bereikbare lokale voorzieningen

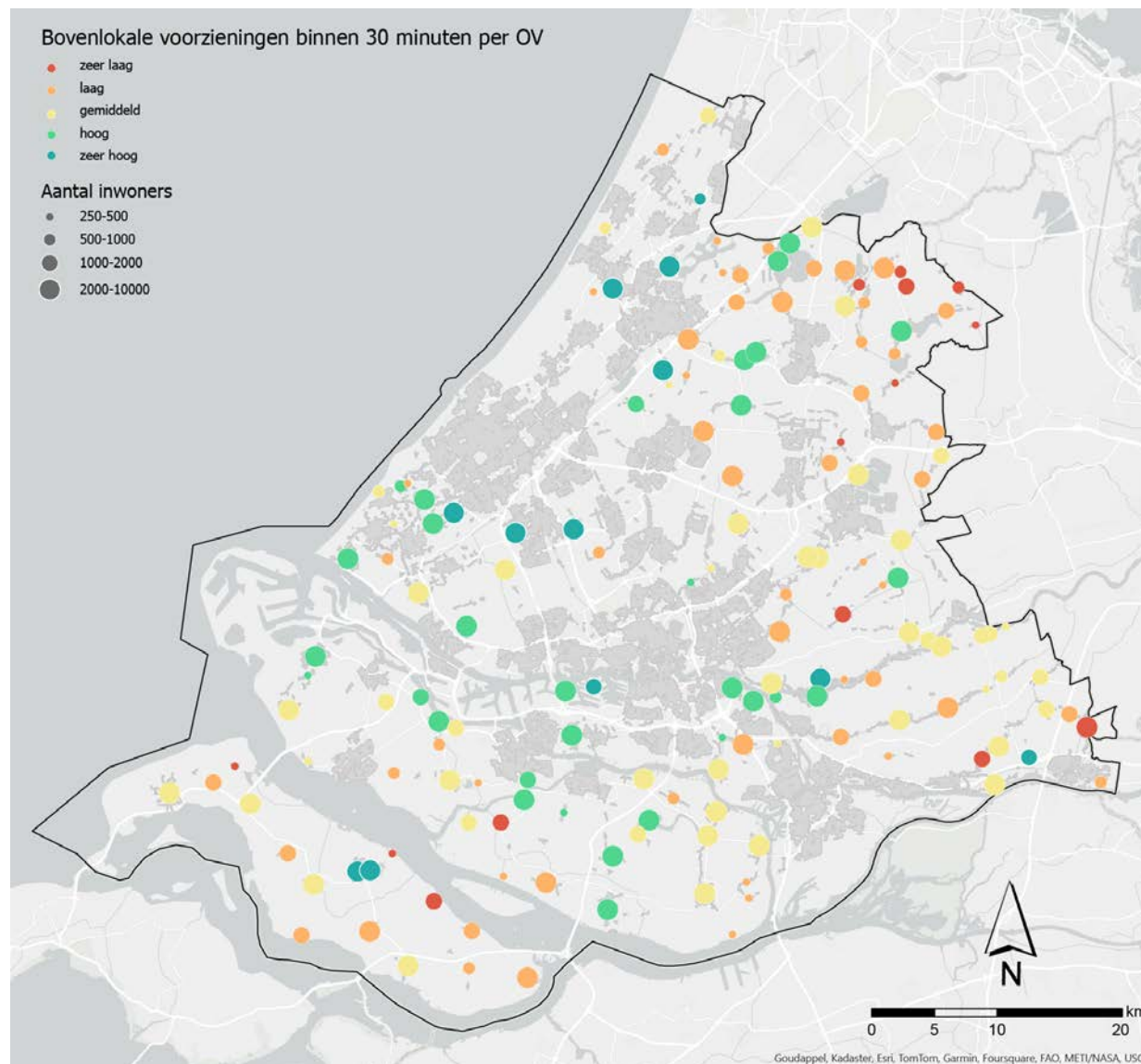
Zelfstandige vitaliteit is slechts een deel van vitaliteit. Voor onze dagelijkse activiteiten kunnen we namelijk ook gebruik maken van voorzieningen ergens anders. Figuur 9 geeft weer hoeveel verschillende soorten voorzieningen bereikbaar zijn binnen 15 minuten fietsen. Er zijn vijf soorten lokale voorzieningen opgenomen in het figuur: supermarkten, dagelijkse boodschappen (zoals een bakker), basisscholen, kinderdagverblijven en basisgezondheidszorg (huisarts of apotheek).

In het grootste deel van de kleine kernen zijn alle onderzochte lokale voorzieningen bereikbaar met de fiets. Het gaat hier om maar liefst 84 procent van alle kernen. Enkele kleine kernen in het zuiden en oosten van de provincie missen een aantal soorten voorzieningen binnen 15 minuten fietsen, bijvoorbeeld een supermarkt of basisgezondheidszorg. Wanneer in plaats van de fiets een autorit van 15 minuten gekozen wordt, zijn voor elke kern alle soorten lokale voorzieningen binnen bereik. Een deel van de inwoners heeft echter geen auto.

Bereikbare bovenlokale voorzieningen

Bovenlokale voorzieningen hebben vaak een centrale ligging in grotere kernen, waardoor inwoners van kleine kernen verder moeten reizen dan voor lokale voorzieningen. In figuur 10 is zichtbaar hoeveel verschillende soorten bovenlokale voorzieningen bereikbaar zijn binnen 30 minuten met het openbaar vervoer. De bovenlokale voorzieningen die hiervoor meewegen zijn ziekenhuizen, bibliotheken, restaurants en cafés, cultuur, voortgezet onderwijs en mbo, en hoger onderwijs.

De kaart laat zien dat in geen van de kleine kernen binnen 30 reisminuten met het openbaar vervoer alle soorten bovenlokale voorzieningen bereikbaar zijn. Slechts in enkele kernen zijn 4 of 5 van de 6 soorten bovenlokale voorzieningen bereikbaar. Dit is niet gek, omdat bij het openbaar vervoer ook wachttijd en het voor- en natransport zijn meegenomen in de reistijden. In Zuid-Holland bestaan grote verschillen in de bereikbaarheid met het openbaar vervoer. De grootte van de kern speelt hierbij een belangrijke rol. De bereikbaarheid is vooral goed in de grotere steden en kernen, die vaak zelf al een goed voorzieningenniveau hebben. Aan de randen van de provincie en in de kleinere kernen bestaat er vaak een minder positief beeld. Ook de geografische ligging langs het bestaande openbaar vervoersnetwerk is belangrijk. De bereikbaarheid van banen per openbaar vervoer is alleen in en om de stedelijke as Leiden-Dordrecht ('Oude lijn') goed. Daarbuiten wordt het snel minder.

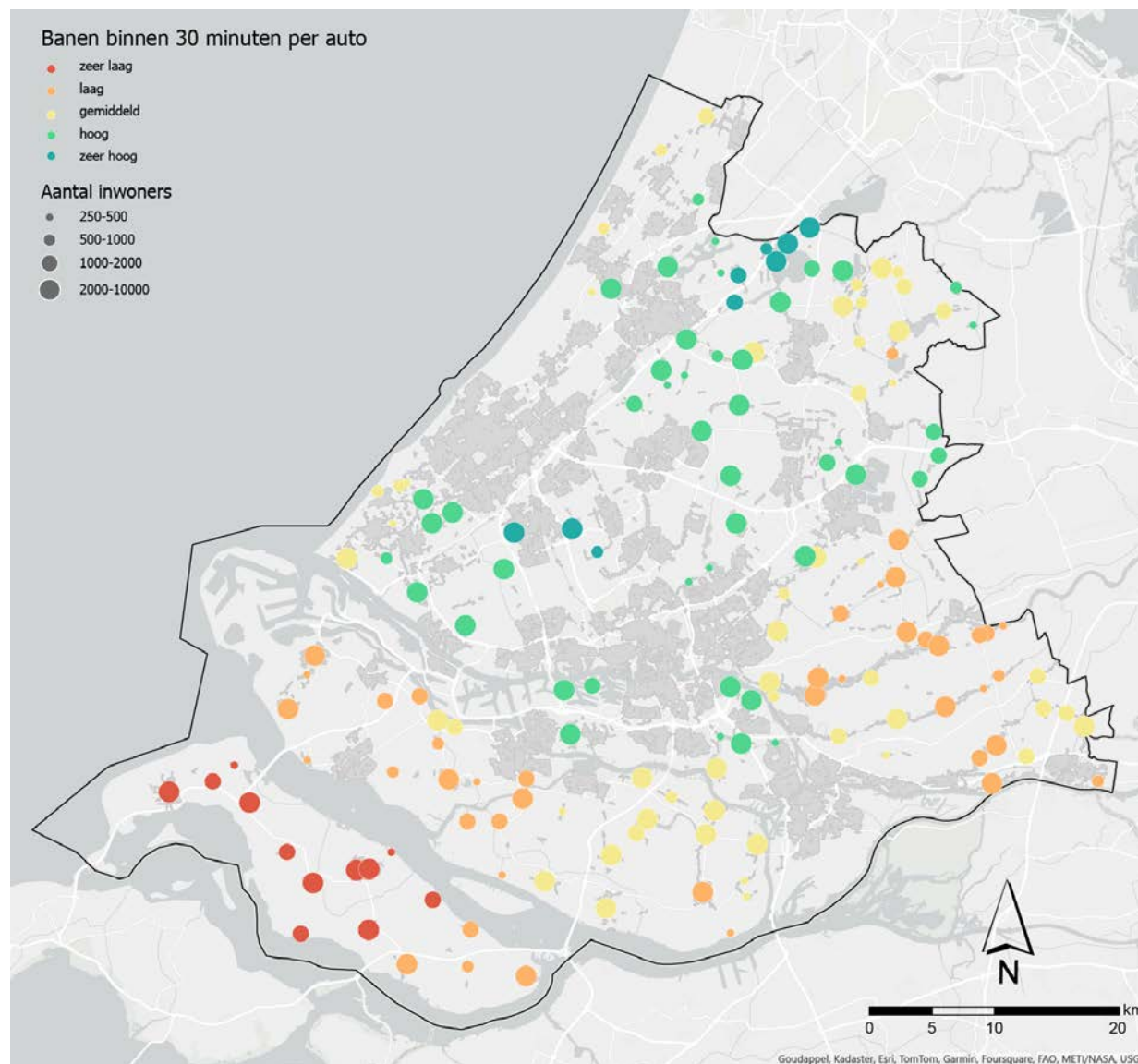
Figuur 10 Aanwezigheid van verschillende soorten bovenlokale voorzieningen binnen 30 minuten met het openbaar vervoer

De bereikbaarheid van bovenlokale voorzieningen met het openbaar vervoer verschilt met de bereikbaarheid per auto of fiets. De bereikbaarheid met deze vervoersmiddelen is beter. Rondom de steden en in een groot deel van het buitengebied is een half uur fietsen voldoende om alle onderzochte soorten bovenlokale voorzieningen te bereiken. Bovendien is vanuit bijna alle kernen een volledig voorzieningen-aanbod met de auto bereikbaar. Uitzondering hierop zijn kernen op Goeree-Overflakkee en Voorne-Putten, door de hogere reistijd naar het hoger onderwijs.

Bereikbare banen

Figuur 11 laat de bereikbaarheid zien voor banen binnen 30 minuten reistijd met de auto. Hierbij is gekeken naar het totaal aantal banen dat bereikbaar is vanuit de kleine kern. Een reistijd van 30 minuten tussen de woning en het werk is de gemiddelde reistijd van werknemers in Nederland. Bovendien is het autobezit onder de beroepsbevolking met een baan het hoogst. De bereikbaarheid is dus goed voor kernen die veel banen hebben binnen 30 minuten reistijd met de auto.

Anders dan bij zelfstandige vitaliteit heeft de grootte van de kernen weinig invloed op de bereikbaarheid van banen. Wie tussen Den Haag, Rotterdam en Schiphol woont heeft een zeer groot aantal banen op bereikbare afstand. In de best bereikbare delen van de provincie zijn tot wel 1,6 miljoen banen bereikbaar. Aan de andere kant, wie op de eilanden of waarden woont heeft deze bereikbaarheid veel minder. In de minst bereikbare delen van de provincie bevinden zich 39 duizend banen binnen 30 reisinuten met de auto. Daarbij bestaan wel verschillen tussen kernen die dichtbij of ver van hoofdwegen afliggen. Hier wonen ook minder mensen, maar voor mensen is het van belang dat er keuzevrijheid is om een passende baan te vinden. Bij een verandering van baan hoeft men dan tevens minder snel te verhuizen.

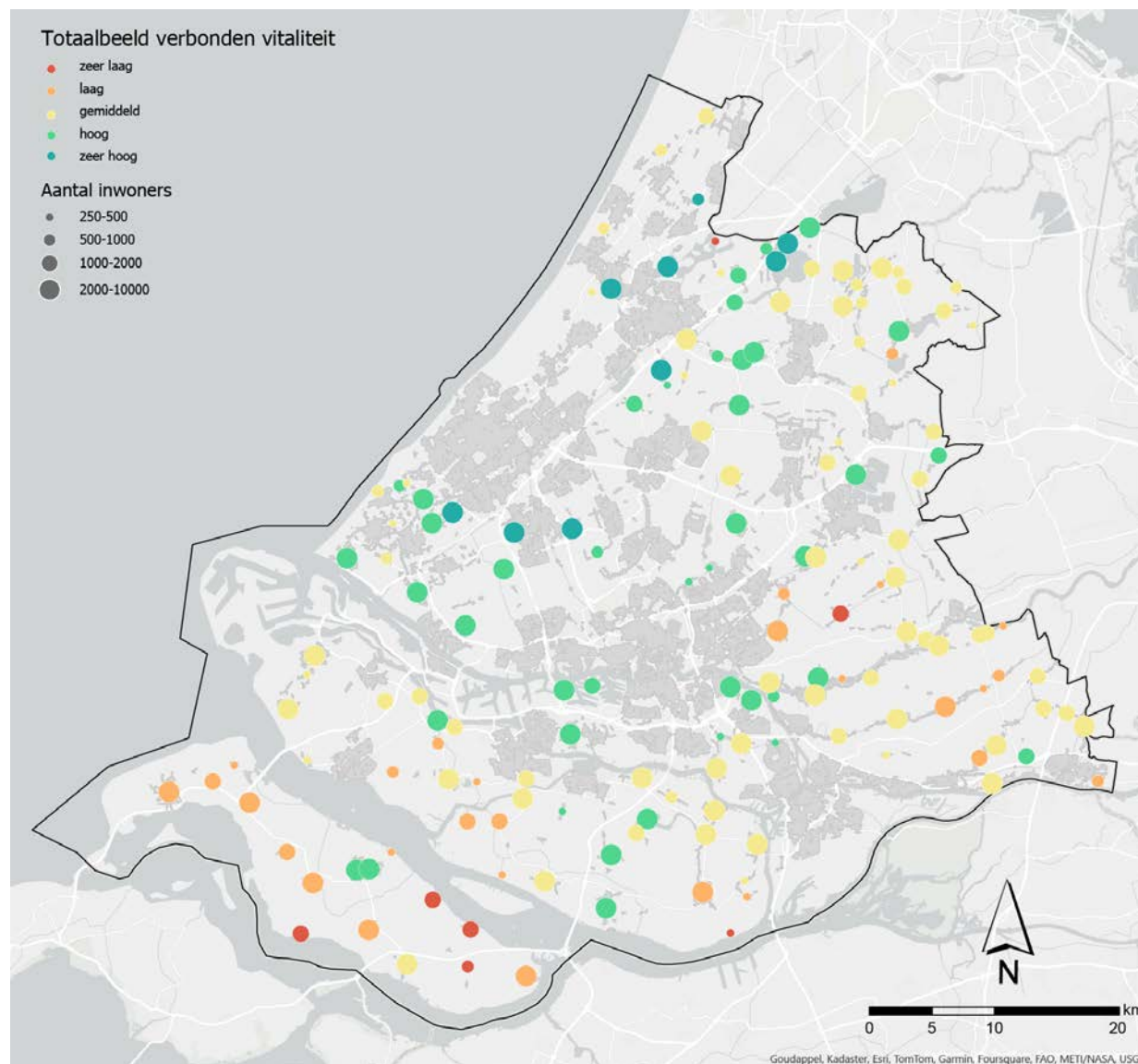

Figuur 11 Bereikbare banen binnen 30 autominuten

Totaalbeeld verbonden vitaliteit

De voorgaande bereikbaarheidskaarten zijn in figuur 12 gecombineerd tot een totaalbeeld voor verbonden vitaliteit. Hierin wegen de drie vervoersmiddelen (ov, fiets en auto) en drie reisdoelen (lokale voorzieningen, bovenlokale voorzieningen en banen) even zwaar mee. In de deelkaarten zijn waarden op een schaal van 1 tot 5 te zien. Het totaalbeeld laat de gemiddelden van deze scores per kern zien. Zeer laag is hier 1,67 tot 2 punten, laag is 2,33 tot 2,67, gemiddeld is 3 tot 3,33, hoog is 3,67 tot 4 en zeer hoog is meer dan 4,33.

Te zien is dat de ligging van de kern ertoe doet. De nabijheid van steden is gunstig voor de verbonden vitaliteit, maar ook de grootte van de kern heeft weerslag op de score. Kleinere kernen scoren op verbonden vitaliteit lager dan grotere kernen. Hoewel de bereikbaarheid van kernen afhankelijk is van het gebruikte vervoersmiddel, zien we dat het globale beeld telkens overeenkomt: rond de grote steden is de verbonden vitaliteit goed, terwijl de verbonden vitaliteit en bereikbaarheid van banen en voorzieningen in het zuiden en oosten van de provincie minder goed is.

Figuur 12 Totaalbeeld verbonden vitaliteit

Hoofdstuk 5

Leefbaarheid

Definities en systematiek

Onder de leefbaarheid van een kern wordt in dit onderzoek de aantrekkelijkheid of geschiktheid om er te leven verstaan. Daarbij gaat het om vijf verschillende dimensies: bereikbaarheid van voorzieningen, woningvoorraad, de fysieke omgeving, sociale samenhang, en overlast en onveiligheid. Deze definitie is overgenomen uit de Leefbaarometer: dit is een online atlas waarmee het Rijk de leefbaarheid in alle bewoonde delen van Nederland monitort. De bereikbaarheid van voorzieningen is vergelijkbaar met wat we in dit onderzoek verbonden vitaliteit noemen, hier zit dan ook overlap tussen leefbaarheid en vitaliteit. Onder fysieke omgeving vallen aspecten zoals overlast door nabijheid van spoor of hoogspanningsmasten en de nabijheid van groen en duinen. De woningvoorraad wordt beoordeeld aan de hand van aspecten zoals de woonoppervlakte per bewoner, bouwjaar en leegstand. De sociale samenhang wordt afgeleid van gegevens zoals de diversiteit aan huishoudentypes, de doorstroom en de ervaren sociale cohesie. Bij overlast en onveiligheid gaat het om

geregistreerde misdrijven en ervaren overlast en onveiligheid.

Er is dankbaar gebruik gemaakt van de rijke bron aan informatie die de Leefbaarometer biedt. De bestanden voor het jaar 2022 zijn als bron gebruikt en van daaruit is voor elke kern het gemiddelde berekend. Voor de scores is gebruik gemaakt van dezelfde waardering als in de Leefbaarometer, van zeer onvoldoende tot uitstekend. Naast de kaart met de leefbaarheidsscores voor de kleine kernen in Zuid-Holland bevat dit hoofdstuk ook een visualisatie van de scores van de kleine kernen op de vijf dimensies van leefbaarheid, omdat de kleine kernen hierop van grotere kernen verschillen. Daarna komt de wisselwerking tussen leefbaarheid en zelfstandige vitaliteit aan de orde.

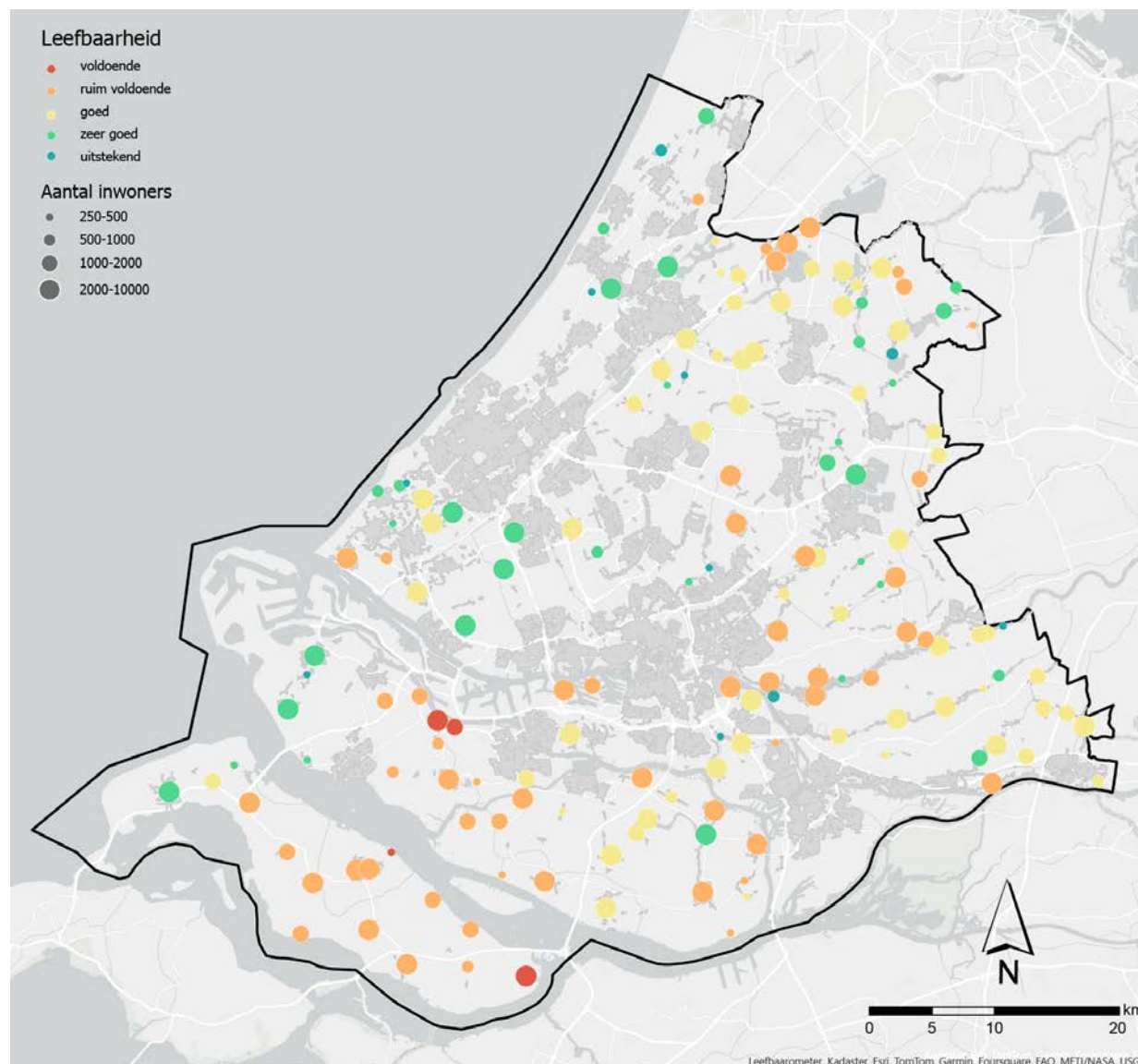

Leefbaarheid kleine kernen

Figuur 13 brengt de totale scores van de kleine kernen voor leefbaarheid in beeld, op basis van Leefbaarometer.¹² De scores zijn verdeeld over de niveaus voldoende tot uitstekend. Lagere scores komen op het niveau van de kleine kernen in Zuid-Holland niet voor, maar bij het verder inzoomen kunnen buurten binnen een kern wel hoger of lager scoren. Eén van de aspecten van leefbaarheid betreft voorzieningen: hierin is overlap met de hoofdstukken over zelfstandige en verbonden vitaliteit. Op dit aspect scoren de kleine kernen vaak wat lager, maar de hoge scores laten zien dat de lagere score door de andere aspecten van leefbaarheid ruim gecompenseerd wordt, met name door veiligheid, sociale samenhang en woningaanbod.

Het ruimtelijk beeld van de leefbaarheid in Zuid-Holland laat zien dat kernen langs de kust hoger gewaardeerd worden, terwijl de kernen in het zuiden van de provincie iets minder scoren. De lagere scores in het zuiden hangen vooral samen met het aspect voorzieningen. De hogere scores langs de kust gaan samen met een iets hogere waardering van de aspecten fysieke omgeving en voorzieningen. Grote kernen scoren iets lager op leefbaarheid, maar dit is maar een klein verschil.

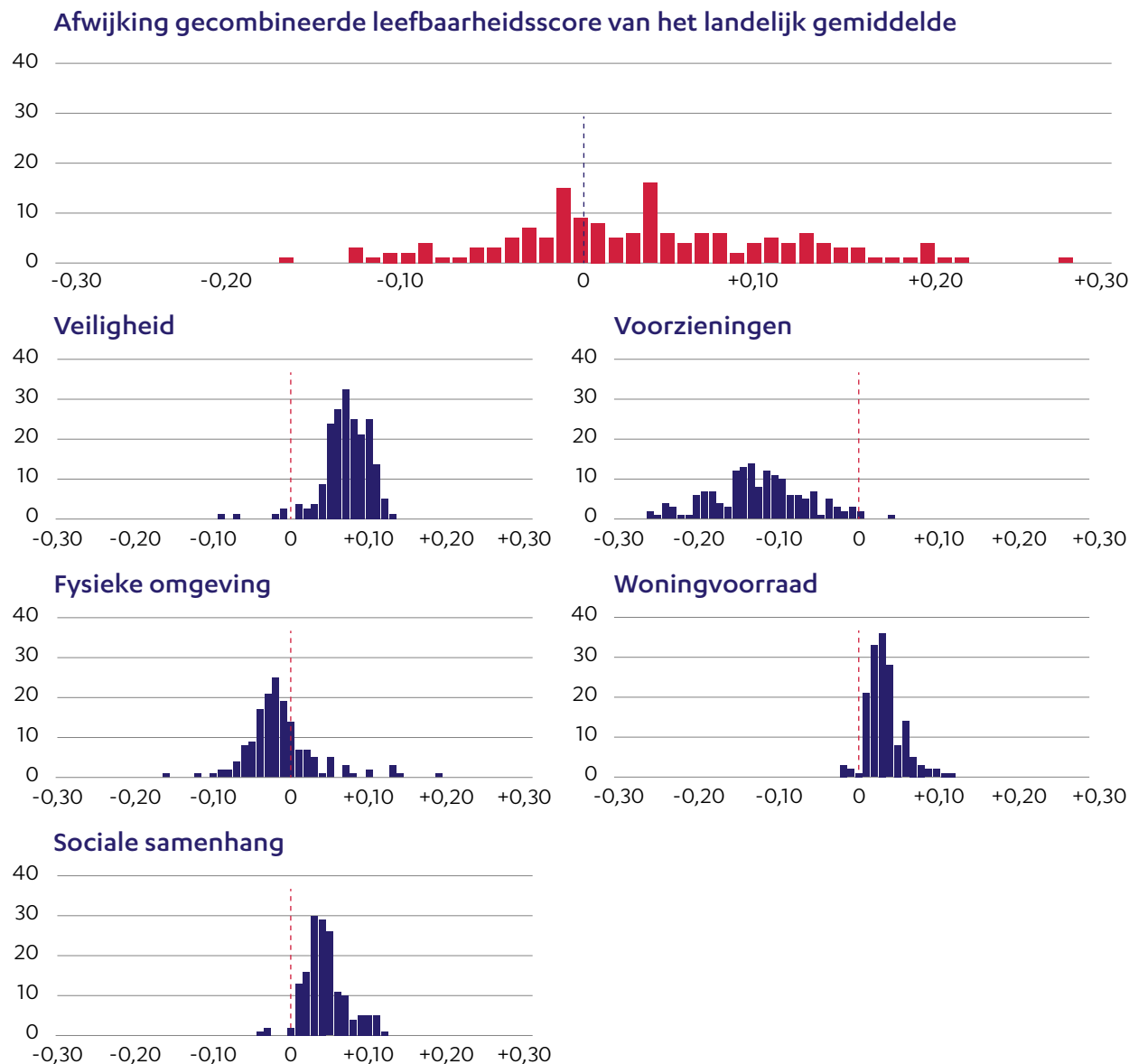
¹² Ministerie van BZK (2022). Laefbaarometer: Leefbaarheid in buurten en wijken.

Figuur 13 Leefbaarheid in Zuid-Holland (afgeleid van Leefbaarometer, 2022)

Deelaspecten

Leefbaarheid is een breed begrip, waarbinnen vijf deelaspecten worden onderscheiden: veiligheid (overlast en onveiligheid), voorzieningen, fysieke omgeving, woningen (woonvoorraad) en sociale samenhang. Figuur 14 laat zien hoe de kleine kernen scoren op deze onderdelen. De score ten opzichte van het landelijk gemiddelde is horizontaal af te lezen, en het aantal kernen dat deze score heeft staat op de verticale as. De bovenste grafiek laat zien dat de meeste kernen in Zuid-Holland bovengemiddeld scoren, maar dat er ook kernen zijn die negatief afwijken ten opzichte van het gemiddelde. Te zien is dat de kleine kernen slechter scoren op voorzieningen, zoals ook bij vitaliteit besproken is. De fysieke omgeving ligt dicht bij het landelijk gemiddelde. Daar staat tegenover dat de veiligheid, woningvoorraad en sociale samenhang in kleine kernen juist vaak pluspunten zijn voor de leefbaarheid.

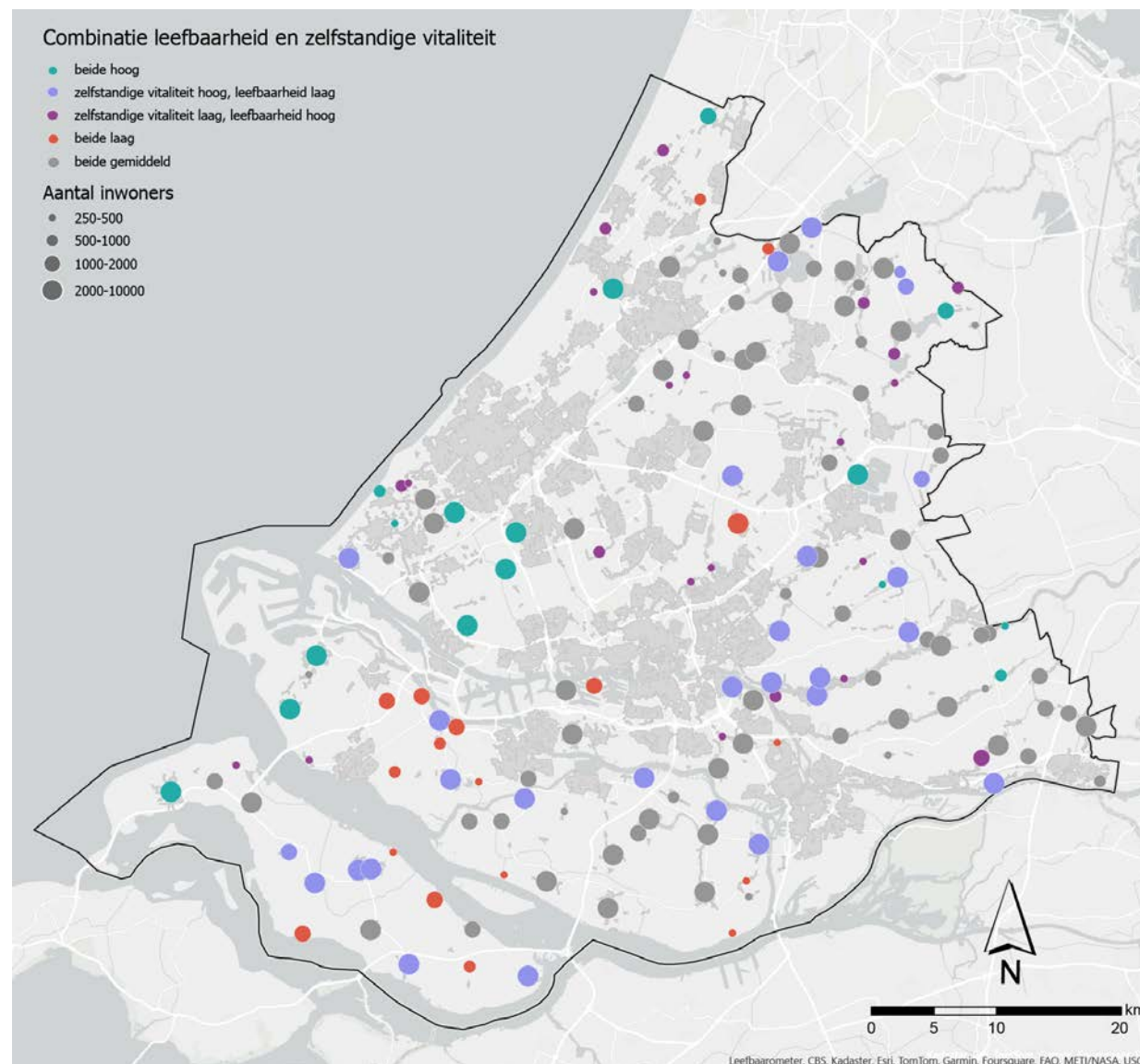

Figuur 14 Afwijking van de leefbaarheidsscores van kleine kernen t.o.v. het landelijk gemiddelde

Vitaliteit en leefbaarheid gecombineerd

In hoofdstuk 3 is de zelfstandige vitaliteit van kernen in kaart gebracht. Hier zagen we vooral dat de vitaliteit afhangt van de grootte van de kern. De kleinere kernen hebben een lager voorzieningen-niveau. Natuurlijk is er veel variatie. Door de informatie over vitaliteit en leefbaarheid te combineren komen kernen in beeld die op beide aspecten goed of slecht scoren. Dit is te zien in figuur 15. De kernen worden weergegeven in 5 groepen:

- Kernen die zowel op leefbaarheid als vitaliteit hoog scoren, namelijk hoog of zeer hoog op zelfstandige vitaliteit en zeer goed of uitstekend op leefbaarheid.
- Kernen die op beide aspecten laag scoren, namelijk laag of zeer laag op zelfstandige vitaliteit en voldoende of ruim voldoende op leefbaarheid (lager dan 'voldoende' komt niet voor)
- Kernen die hoog of zeer hoog scoren op zelfstandige vitaliteit en laag op leefbaarheid (dit is voldoende of ruim voldoende)
- Kernen die laag (voldoende of ruim voldoende) scoren op leefbaarheid, maar hoog of zeer hoog op zelfstandige vitaliteit
- Kernen die op beide onderdelen in de gemiddelde groep zitten (leefbaarheid 'goed')

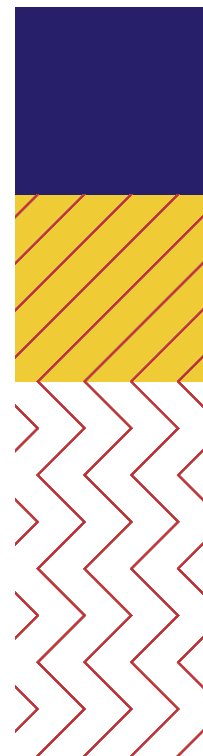

Figuur 15 Leefbaarheid en zelfstandige vitaliteit gecombineerd

De lagere vitaliteit in kleinere kernen is ook op deze combinatiekaart terug te zien. Deze kernen komen vaker voor in de groep waar het op zowel zelfstandige vitaliteit als leefbaarheid minder gaat. Maar omdat leefbaarheid niet afhangt van de grootte van de kern zijn er ook veel kleinere kernen waar de leefbaarheid wel erg goed is. In de leefbaarheid zagen we wel een regionaal patroon, waarin vooral de *bereikbaarheid* van voorzieningen en fysieke omgeving meewegen. Dit zorgt ervoor dat kernen verder van de steden wat minder scoren en kernen aan de kust wat beter. Deze combinatie zorgt ervoor dat de kleinere kernen verder van de steden de groep vormen die het op beide aspecten minder doet. Middelgrote kernen rondom de kust en steden komen vaker voor in de groep waar het op beide aspecten goed gaat. Hier zijn het ook vaak meerdere aspecten van leefbaarheid die sterk zijn.

In het onderzoek uit 2018 kwam de leefbaarheid-vitaliteit paradox naar voren, waarmee werd aangegeven dat grote kernen vaak een sterkere vitaliteit hebben, maar kleine kernen een sterkere leefbaarheid. In dit onderzoek zien we dit in mindere mate terug. De sterkere vitaliteit in grotere kernen komt duidelijk naar voren, maar bij leefbaarheid is het verschil subtieler. Een aantal aspecten van leefbaarheid zijn beter naarmate de kern kleiner is, dit zijn de woningvoorraad, onveiligheid, en sociale samenhang. Voor de kwaliteit van de fysieke omgeving maakt de maat van de kern niet uit. En voor de bereikbaarheid van voorzieningen is het juist gunstig in een grotere kern te wonen. Alles bij elkaar is de leefbaarheid in kleinere kernen iets beter, maar het verschil is klein.

Het verschil met het vorige onderzoek kan voortkomen uit het gebruik van de Leefbaarometer versie 3.0 in plaats van 2.0.

Hoofdstuk 6

Ontwikkelingen 2018-2023

De vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland zijn geen statisch gegeven. Veranderingen in het voorzieningenniveau, bereikbaarheid in het netwerk en ook veranderingen in leefbaarheid zijn mogelijk. Vaak zijn dit langjarige trends die samenhangen met huishoudensverdunning, de verbeterde (auto)mobiliteit en schaalvergroting. In dit hoofdstuk kijken we naar wat er in Zuid-Holland is veranderd sinds 2018, het jaar waarin dit onderzoek voor de eerste keer werd uitgevoerd.

Op basis van het huidige onderzoek is teruggekeken naar het jaar 2018. De huidige methode is toegepast op de oude data. Voor de zelfstandige vitaliteit zijn de meeste gegevens voor 2018 beschikbaar via het CBS. Voor de verbonden vitaliteit is gebruik gemaakt van berekeningen van Goudappel voor het jaar 2019. Van de Leefbaarometer is een herijkte versie beschikbaar voor het jaar 2018. Zo komen we tot een beeld van de oude situatie vanuit het nu.

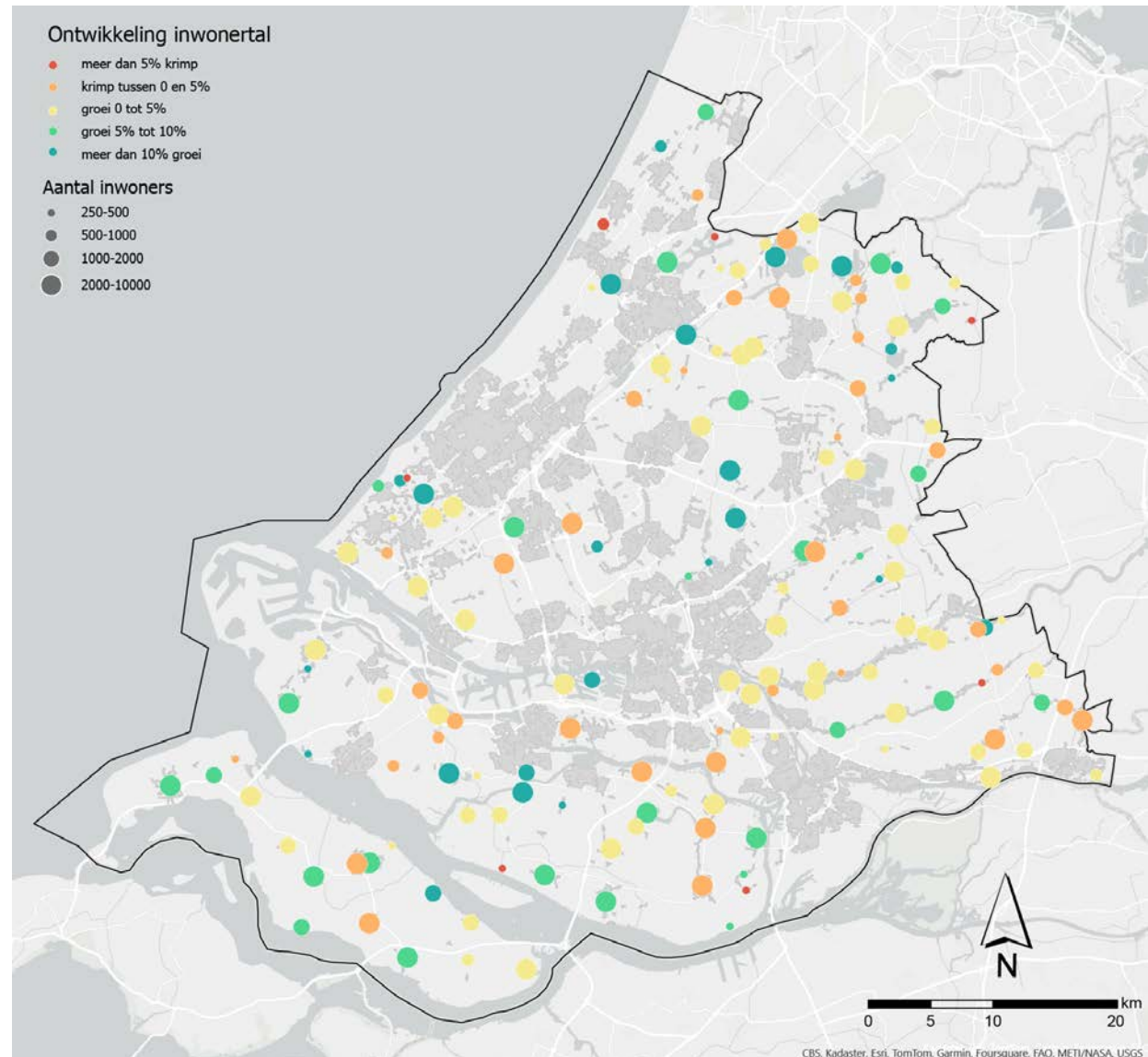
Kernen en inwoners

De vorm en het inwonertal van de kernen is vaak veranderd. Dat kan zijn omdat er sinds 2018 is bijgebouwd, maar soms is er ook een lokale afname van het aantal inwoners. Voor de oude situatie zijn de gegevens verzameld voor de plekken (CBS vierkant-statistieken) die toen bewoond waren, voor de nieuwe situatie voor de plekken die in 2023 bewoond zijn. Als er is bijgebouwd wordt dit gebied zo wel meegenomen voor 2023, maar niet voor 2018.

De bevolking van Zuid-Holland groeit over het algemeen en dat is ook te zien in de kleine kernen. Drie van de vier kernen groeiden in de periode van 2018 tot 2023, terwijl maar één op de vier kernen (licht) kromp. De groei werd vaak gerealiseerd door woningen te bouwen.

In Zuid-Holland neemt net als in heel Nederland het aantal personen per huishouden al decennialang af. Zo bestond in 1971 een huishouden nog uit gemiddeld 3,2 personen; begin 2021 was dit gedaald naar 2,17.¹³ De prognose is dat de huishoudensgrootte nog verder afneemt bij voldoende geschikte woonruimte. Bij de huidige huishoudensverduunning daalt het inwonertal van een kern licht als er niet wordt bijgebouwd. Een deel van de woningzoekers vertrekt dan naar een andere kern om een geschikte woning te vinden.

13 CBS (2021). Huishoudensprognose 2021-2070.

Figuur 16 Verandering inwoners in kleine kernen (2018-2023)

In figuur 16 zijn de kleine kernen gevisualiseerd naar verandering van het inwonertal. De kernen met krimp en groei zijn redelijk gelijkmatig verdeeld over provincie Zuid-Holland. In de kernen neemt over het algemeen het aandeel ouderen (65-plussers) toe en neemt de beroepsbevolking licht af.

Zelfstandige vitaliteit

De zelfstandige vitaliteit in de huidige situatie is in hoofdstuk 3 in kaart gebracht. Nu worden de veranderingen in de zelfstandige vitaliteit over de periode van 2018 tot 2022 weergegeven. Dit is te zien in figuur 17. Onderdeel van de samengestelde score zijn lokale voorzieningen, bovenlokale voorzieningen, werkplekken per inwoner en leeftijdsopbouw. Voor de lokale voorzieningen zijn winkels voor dagelijkse levensmiddelen, supermarkten, en basisscholen meegenomen. Vanwege verschillen in de brondata voor huisartsen en ov-haltes tussen de jaartallen, zijn deze voorzieningen voor de vergelijking buiten beschouwing gelaten. De bovenlokale voorzieningen zijn: voortgezet onderwijs, snelwegoprit, bibliotheek, bioscoop, café, treinstation, warenhuis, ziekenhuis en zwembad.

Het beeld van de veranderingen in de totaalscore van zelfstandige vitaliteit is divers. Lokale veranderingen vallen meer op dan trends. Dit komt ook door de tijdsspanne van de vergelijking: trends verlopen langzaam terwijl een lokale verandering sneller

optreedt zoals het bouwen van een wijk of het openen van een bedrijf. In de totaalscore heffen positieve en negatieve veranderingen elkaar op en is er geen trend te vinden. In de deelscores zijn deze trends wel herkenbaar.

Er is in Nederland sprake van vergrijzing, ook in de kleine kernen in de periode 2018-2022 is dit terug te zien: het aandeel 65+ is gestegen van 19 procent tot 21 procent. Daarmee is de deelscore voor leeftijdsopbouw wat achteruitgegaan.

Op het aspect arbeidsplaatsen per inwoner is juist een verbetering te zien. Ook dit past in de landelijke trends¹⁴. Het aantal arbeidsplaatsen neemt toe. Daarnaast kan voor de kleine kernen meespelen dat het aantal mensen dat werkt als zelfstandige is gegroeid, waardoor meer mensen op hun eigen adres werken of hun bedrijf daar hebben geregistreerd.

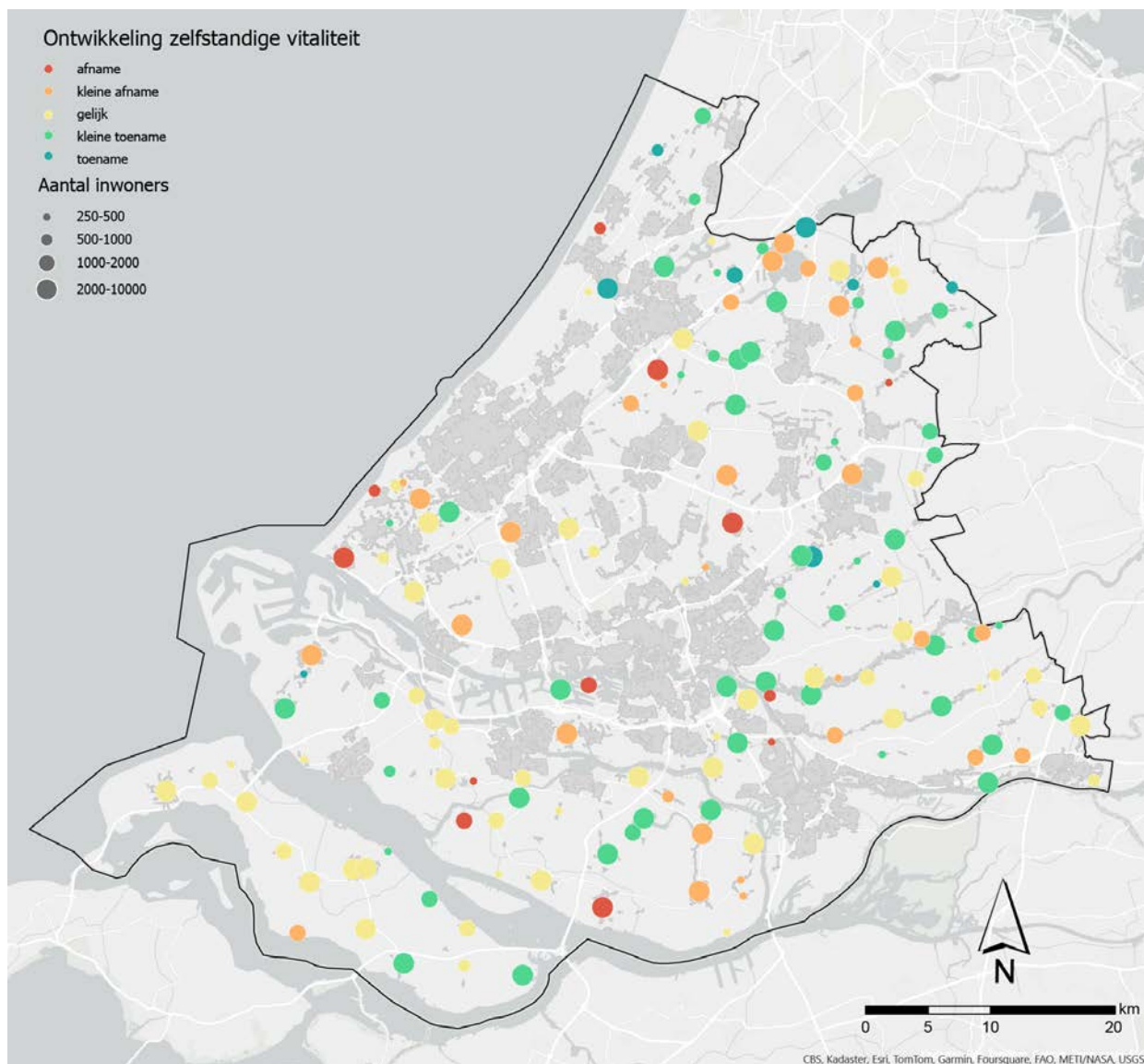
Het gemiddeld aantal soorten voorzieningen per kleine kern nam in de periode 2018-2022 af. Het is een klein verschil: In 2018 waren er gemiddeld 2,1 soorten lokale voorzieningen van de 3 onderzochte voorzieningen aanwezig (basisschool, supermarkt en dagelijkse levensmiddelen). In 2022 waren dit 2,0 soorten lokale voorzieningen. Bij bovenlokale voorzieningen waren er in de kleine kernen gemiddeld 1,4 soorten voorzieningen per kern in 2018 en nu zijn dat er nog 1,3.

In hoofdstuk 3 Zelfstandige vitaliteit kwam aan bod dat het voorzieningenniveau afhankelijk is van de grootte van de kern. Figuur 16 (vorige pagina) laat zien dat er in Zuid-Holland inderdaad kernen waren waar bevolkingsgroei door woningbouw optrad in de periode 2018-2022. Een logische verwachting zou zijn dat het voorzieningenniveau toeneemt bij woningbouw en bevolkingsgroei in de kernen. De praktijk blijkt weerbarstiger. De groei van het aantal inwoners in de kernen van Zuid-Holland ging niet gepaard met een verbetering van het voorzieningenpeil. Dit is in lijn met de onderzoeksresultaten van Christiaanse (2024).¹⁵

Voorzichtig moet worden omgesprongen met de focus op het bouwen van woningen voor het draagvlak van bestaande voorzieningen. De trends van schaalvergroting, toename van (auto)mobiliteit en internetwinkelen hebben een groter effect op het voorzieningenpeil dan een verandering in de bevolking.

¹⁴ PBL 2022. Waar zijn de banen in Nederland? Veranderingen 1996-2022.

¹⁵ Christiaanse (2024). Loss of Rural Facilities.

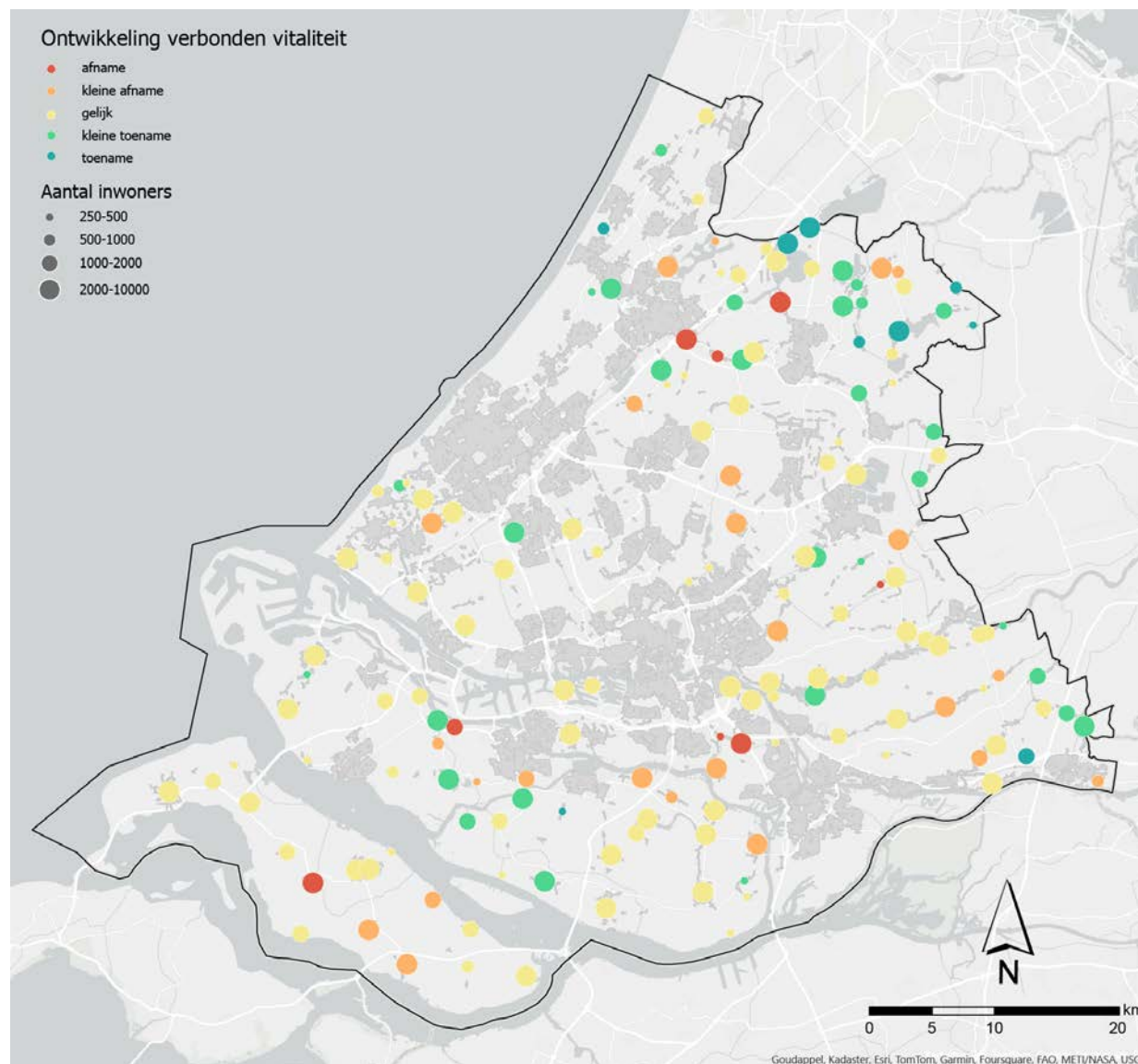

Figuur 17 Verschil zelfstandige vitaliteit (2018-2022)

Verbonden vitaliteit

Voor de verbonden vitaliteit heeft Goudappel bereikbaarheidsgegevens berekend voor 2019 en 2023. De bereikbaarheid kan op twee manieren veranderen: doordat de reistijd verandert en doordat de bestemming verandert. Een voorbeeld van een verandering in reistijd is het aanpassen van de maximumsnelheid of het aanleggen van een nieuwe fietsroute. Een voorbeeld van het veranderen van de bestemming is het fuseren van twee basisscholen, van twee locaties naar één, of een toename van de werkgelegenheid in een gebied.

De verandering van de verbonden vitaliteit is te zien in figuur 18. De verbonden vitaliteit van de meeste kernen is ongeveer hetzelfde gebleven. Er is een aantal gebieden waarin verschillen zijn te zien, zoals op Goeree-Overflakkee, onder de haven van Rotterdam en in het noorden van Zuid-Holland. De afname op Goeree-Overflakkee komt door een kleine afname op het gebied van de bereikbaarheid van bovenlokale voorzieningen per openbaar vervoer. Rondom Spijkenisse is de bereikbaarheid van bovenlokale voorzieningen per openbaar vervoer juist iets toegenomen, maar de bereikbaarheid van banen met de auto is afgenomen. Dit kan komen door werkzaamheden aan de verbinding naar Rotterdam. In het noorden van de provincie zien we wat wisselingen in de bereikbaarheid van voorzieningen. Het gaat om kleine verschillen: twee minuten reistijdverlies kan zich al vertalen in een verslechtering van de verbonden vitaliteit.

Figuur 18 Verschil verbonden vitaliteit (2019-2023)

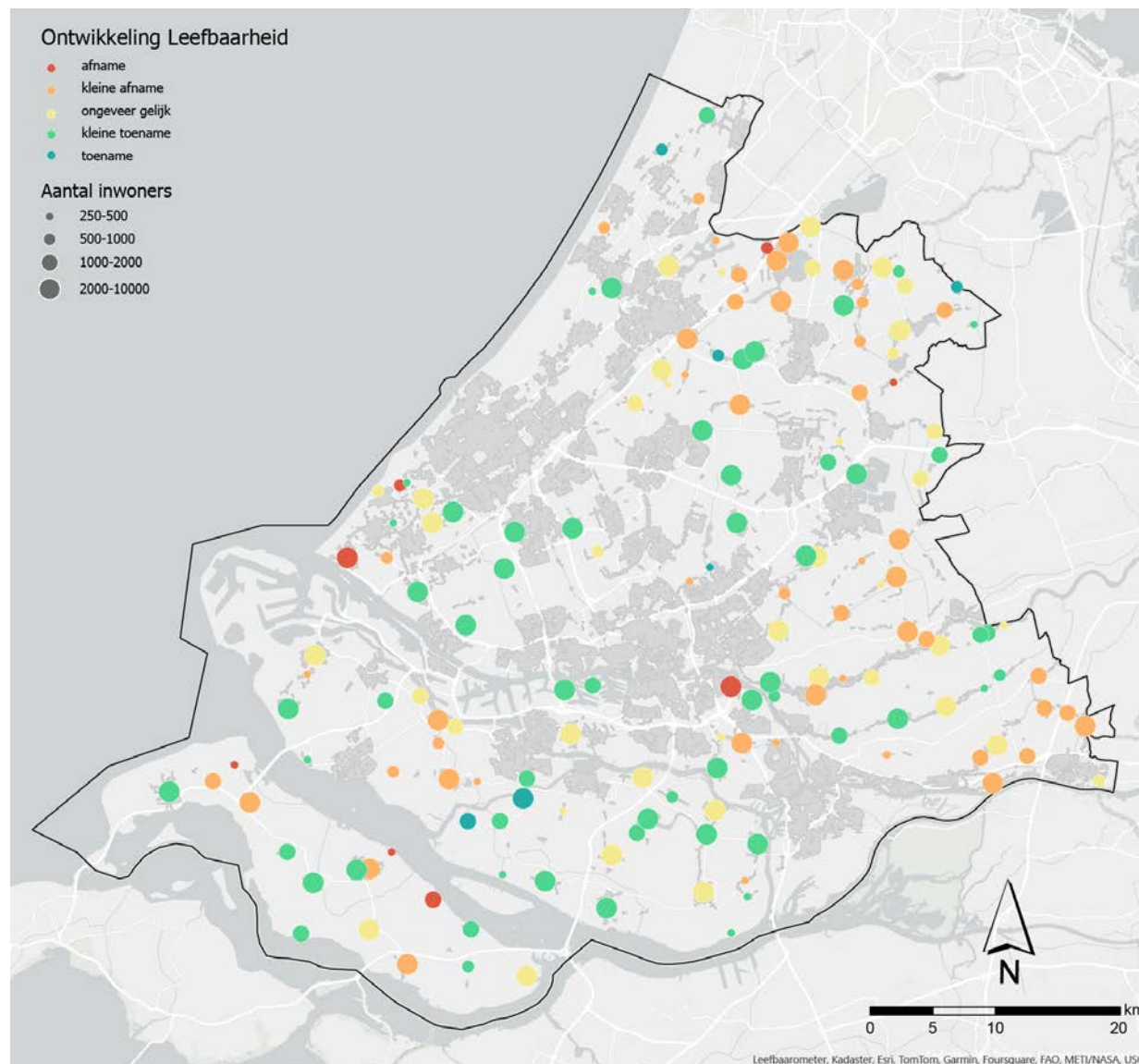
In het algemeen is de bereikbaarheid van lokale voorzieningen op de fiets iets verbeterd, het aantal banen dat bereikbaar is met de auto is iets toegenomen en het aantal bovenlokale voorzieningen bereikbaar met het openbaar vervoer is iets afgenomen. Bij de zelfstandige vitaliteit bleek al een toename van werkgelegenheid en een kleine afname van de diversiteit aan voorzieningen. De verbeterde bereikbaarheid van lokale voorzieningen is gunstig wanneer het totaal aan voorzieningen minder wordt. Dit heeft daarom waarschijnlijk te maken met verbeterde mobiliteit.

Leefbaarheid

In figuur 19 is de verandering van de leefbaarheid in de periode 2018-2022 te zien. De leefbaarheidskaarten zijn gemaakt met gegevens uit de Leefbaarometer. De vergelijking heeft plaatsgevonden met behulp van beschikbare gegevens voor de jaren 2018 en 2022. De Leefbaarometer is in 2021 inhoudelijk aangepast. Na de aanpassing is ook een herijking gedaan van eerdere jaren, waardoor er vergelijkbare data voorhanden zijn.

De gemiddelde leefbaarheid van de kernen in Zuid-Holland bleef in deze periode gelijk. Wel zijn er verschillen tussen de kernen. Hierin bestaan zowel positieve als negatieve uitschieters, maar er zit geen duidelijk regionaal patroon in. Wanneer we kijken naar de deelaspecten is er wel een aantal trends te zien. Op het gebied van de woningvoorraad, veiligheid en de fysieke leefomgeving is in de Zuid-Hollandse kleine kernen een verbetering te zien, maar op het gebied van sociale samenhang een verslechtering. Het voorzieningenniveau laat ook een verbetering zien in de Leefbaarometer. Dit verschil is echter zeer klein. Deze dimensie van leefbaarheid is te vergelijken met verbonden vitaliteit in dit onderzoek, waar we geen verschil vonden.

Figuur 19 Verschil Leefbaarheid (Leefbaarometer, 2018-2022)

Hoofdstuk 7

Lessen voor Zuid-Holland

In 2018 leidde het onderzoek 'Vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland: een data-based verkenning' tot een ruimtelijk beeld van leefbaarheid en vitaliteit in kernen verspreid over de provincie. Met de opgave om de leefbaarheid en vitaliteit van kernen in Zuid-Holland op peil te houden, ontstaat er nieuwe behoefte aan actuele informatie en data over de leefbaarheid en vitaliteit van kernen en mogelijk geactualiseerd beleid. Ook is het van belang om te weten hoe de leefbaarheid en vitaliteit zich ontwikkelen door de tijd. Dit hoofdstuk geeft de belangrijkste conclusies en aanbevelingen van het nieuwe onderzoek weer.

Hoe gaat het met de vitaliteit en leefbaarheid in de kleine kernen?

De kleine kernen in Zuid-Holland liggen in een stedelijk netwerk van grote steden en kernen van verschillende grootte. In dichtbevolkte gebieden zijn kernen vaker met elkaar vergroeid, waardoor inwoners gebruik maken van voorzieningen in buurkernen. Ook wanneer kernen iets verder uit elkaar liggen blijven de afstanden en reistijden klein. In Zuid-Holland functioneren de kernen en steden als netwerk met woonfuncties, werkgelegenheid en voorzieningen. Veranderingen in dit netwerk gaan langzaam.

De kernen in Zuid-Holland hebben vergeleken met andere provincies in Nederland (en Europa) over het algemeen een goede zelfstandige vitaliteit. Er bestaan wel verschillen. In kernen boven 2.000 inwoners zijn vaak alle onderzochte soorten lokale voorzieningen aanwezig. Voor kernen onder 2.000 inwoners geldt: des te kleiner de kern, des te minder soorten voorzieningen er gemiddeld aanwezig zijn. Bovenlokale voorzieningen zijn vaak te vinden in grotere steden en kernen, en de verbinding van de (kleine) kern met het netwerk is daarom belangrijk. Dit noemen we verbonden vitaliteit. De verbonden vitaliteit is in Zuid-Holland goed, maar ook hier bestaan in de provincie verschillen: geografisch en per vervoersmiddel. Geografisch zien we dat de eilanden en waarden (zuiden en oosten van Zuid-Holland) vaak een wat mindere verbonden vitaliteit hebben. De

bereikbaarheid per auto en fiets is vaak goed, maar voor het openbaar vervoer is dit afhankelijk van de ligging van de kern: de ligging dichtbij (grote) steden is belangrijk.

Kernen die op grotere afstand liggen van de grote steden hebben vaak een centrumfunctie. Deze centrumfunctie is afhankelijk van de relatieve grootte ten opzichte van kernen in de directe omgeving. Dit is te zien op Goeree-Overflakkee. De kernen hebben hier een betere zelfstandige vitaliteit dan op basis van de grootte van de kernen verwacht wordt. De verbonden vitaliteit is hier vaak minder goed.

In kleine kernen is het voorzieningenpeil en daarmee vitaliteit over het algemeen lager dan in de stad. Logisch, in de kleine kernen zijn minder gebruikers van voorzieningen en ook minder banen te vinden dan in de steden. Sinds 2018 is het aantal voorzieningensoorten dat aanwezig is in de onderzochte kernen licht afgenomen. Dit geldt zowel voor lokale voorzieningen (basisschool, supermarkt en dagelijkse levensmiddelen), als voor bovenlokale voorzieningen (bibliotheek, bioscoop en zwembad). De relatief lage vitaliteit in de kleine kernen staat tegenover een hoge leefbaarheid, vooral op het gebied van woningvoorraad, sociale samenhang en veiligheid. Deze leefbaarheid is in de afgelopen 5 jaar stabiel gebleven. Er zijn wel individuele verschillen te herkennen tussen kernen.

In Zuid-Holland en ook in de meeste kernen is sprake van bevolkingsgroei. In deze kernen is dit vaak te danken aan het bouwen van woningen, waarbij mensen uit de stad of andere kernen verhuizen naar de nieuwbouwlocatie. Uit dit onderzoek blijkt niet dat er samenhang bestaat tussen bevolkingsgroei en het behoud van voorzieningen. Dit komt overeen met de resultaten uit wetenschappelijke onderzoek¹⁶: de trends van schaalvergroting, de toename van automobiliteit en internetwinkelen hebben waarschijnlijk een groter effect op het voorzieningenpeil dan een kleine verandering van het inwonertal.

Door huishoudensverdunning kan in kernen sprake zijn van lichte bevolkingsafname. Uit dit onderzoek blijkt ook geen verband tussen een lichte bevolkingsafname en een afname van het voorzieningenpeil in een aantal kernen. Dit kan naast de invloed van schaalvergroting, de toename van automobiliteit en internetwinkelen te maken hebben met het beperkte aantal kernen in Zuid-Holland waarin zich deze lichte bevolkingsafname voordoet of met de korte periode waarover dit onderzoek is uitgevoerd.

Wat kan dit onderzoek betekenen voor toekomstig beleid?

Dit onderzoek biedt goede inzichten op provinciaal schaalniveau over de vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland. Zichtbaar is in welke mate vitaliteit en leefbaarheid onder druk staat in de

16 Christiaanse, S. (2024). Loss of Rural Facilities.

kernen en ook waar dat het geval is. Op kernniveau zijn de resultaten indicatief. Door deze resultaten op kernniveau in het Zuid-Hollandse geheel te plaatsen kunnen trends worden onderscheiden.

Gezien de afwezigheid van samenhang tussen bevolkingsgroei of -afname en een verandering van het voorzieningenpeil, moet voorzichtig worden omgesprongen met de focus op woningbouw voor het draagvlak van bestaande voorzieningen. De trends van schaalvergroting, de toename van automobilititeit en internetwinkelen hebben waarschijnlijk een groter effect op het voorzieningenpeil dan een kleine verandering van het inwonertal. Daarnaast, ook in een nieuwe buurt zet de trend van huishoudensverdunding en vergrijzing zich voort. Andere maatregelen dan woningbouw lijken effectiever voor het behoud van voorzieningen, bijvoorbeeld gebruik van maatschappelijk vastgoed en andere OV-concepten.

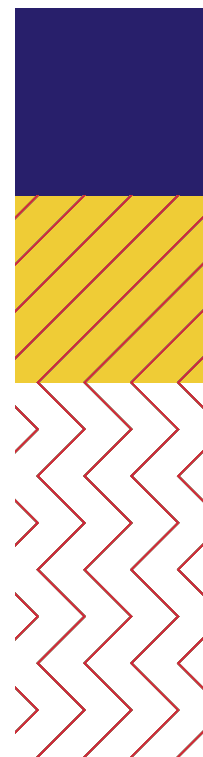
Waar bij zelfstandige vitaliteit een afname van het voorzieningenniveau is te zien, is deze afname bij verbonden vitaliteit niet zichtbaar. Dit duidt erop dat het verbeteren van vervoersverbindingen tegenwicht biedt tegen het verlies van voorzieningen. Daarbij zijn ook de regionale verschillen in verbonden vitaliteit interessant, want vooral op de eilanden en waarden zijn de afstanden groter. Hier kan beleid gericht op het versterken van verbindingen effectief zijn. In deze gebieden is er ook een sterkere centrumfunctie in de middelgrote kernen. Voorzieningen in deze middelgrote kernen zijn des te waardevoller, omdat er in de omgeving minder alternatieven voorhanden zijn. Inzet op het behoud van voorzieningen in deze

kernen is daarom aanbevelingswaardig. Van belang is hierbij dat verbonden vitaliteit niet in alle opzichten zelfstandige vitaliteit kan vervangen. De waarde van lokale voorzieningen zit bijvoorbeeld ook in het versterken van de sociale binding binnen een kern.

Onderzoeksmethode

Dit data-based onderzoek biedt een overzicht van de vitaliteit in de kleine kernen van Zuid-Holland op basis van lokale en bovenlokale voorzieningen. Vanwege de uitvoerbaarheid van het onderzoek zijn keuzes gemaakt tussen voorzieningen. Niet alles kan worden onderzocht. De keuzes voor de meegenomen voorzieningen zijn afhankelijk van databeschikbaarheid en datakwaliteit, en soms omdat er grote samenhang bestaat met voorzieningen die al meegenomen zijn in het onderzoek.

De methodiek tussen voorliggend onderzoek en het onderzoek uit 2018 zijn niet precies hetzelfde. Aanleiding hiervoor zijn de gebruikte datasets waarvan de methode van dataverzameling is veranderd. Door deze veranderingen zijn de resultaten voor individuele kernen niet een-op-een vergelijkbaar met het eerder uitgevoerde onderzoek. Wel zien we dat de grote lijnen en de conclusies overeenkomen met het onderzoek uit 2018. Dit laat zien dat de resultaten van dit onderzoek en het onderzoek uit 2018 robuust zijn.

Literatuurlijst

- [1] Pot. F. (2023). The extra mile. Rijksuniversiteit Groningen.
- [2][15][16] Christiaanse, S. (2024). Loss of rural facilities. Rijksuniversiteit Groningen.
- [3] Provincie Zuid-Holland (2018). Vitaliteit en leefbaarheid in de kernen van Zuid-Holland: een data-based verkenning.
- [4] Centraal bureau voor de statistiek (2017, 2023). Statistische gegevens per vierkant.
- [5] Kadaster (2023). Basisregistratie Topografie (BRT) TOPNL, vlakken.
- [6] Kadaster (2023). Basisregistratie Adressen en Gebouwen (BAG).
- [7] Centraal bureau voor de statistiek (2018, 2022, 2023). Kerncijfers op buurtniveau.
- [8][10] Stichting LISA (2017, 2022). LISA Bedrijvenbestand: locaties en totaal werkzame personen.
- [9] Sociaal en Cultureel Planbureau (2017). Dorpsleven tussen stad en land: slotpublicatie sociale staat van het platteland.
- [11] Provincie Zuid-Holland (2023). Voorzieningen voor de samenlevingsatlas, versie 2023.
- [12] Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018, 2022). Leefbaarometer 3.0: leefbaarheid in buurten en wijken. Via: www.leefbaarometer.nl
- [13] Centraal bureau voor de statistiek (2021). Huishoudensprognose-2021-2070: Groei aantal huishoudens houdt aan. Via www.cbs.nl.
- [14] Planbureau voor de leefomgeving (2022). Waar zijn de banen in Nederland? Veranderingen 1996-2022. Via www.pbl.nl

Colofon

Dit is een uitgave van de provincie Zuid-Holland.

Provincie Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP Den Haag
www.zuid-holland.nl

Tekst
Provincie Zuid-Holland

Fotografie
Beeldbank provincie Zuid-Holland

Vormgeving en productie
Vakteam Grafimedia, provincie Zuid-Holland
Delta3, Den Haag

November 2024

